

LB 475

.C6 L4

Copy 1

0

osnovách učebných

na různých školách

od Komenského navržených.

•••••

Rozprávi

JAN LEPAŘ,

ředitel c. k. českého ústavu ku vzdělání učitelů v Praze.

Nakladatelé:

KNIHOSKLAD ROHLIČEK & SIEVERS KNIHTISKÁRNA

V Praze 1877.

LB 475
C 624

„Videte, ne amittatis methodum veram! ne diligentiam! ne amicorum concordiam! Quorum unum si amiseritis, pessum ibit schola, nedum si omnia illa. Unum este in Domino, qui unum Domini opus agitis!“ (Vizte, abyste nepozbyli metody pravé, horlivosti a přátelské jednomyslnosti! Neboť pozbudete-li jedné z věcí těch, v záhubu bude klesati škola, jak teprv pozbudete-li jich všech! Jedno buďte Pánu, kdož o jednom díle Páně pracujete!)

Komenský, J. P. did. omn. III. p. 1048.

(Slova vyňatá z překrásné řeči, kterou se loučil K. s professory gymnasia Potockého r. 1654.)

53839

204

I. Úvod.

Od padesáti let dověděli jsme se o osobě Komenského a osudech jeho jakož i o spisech jeho a jejich osudech sic hodně mnoho, avšak přes to přese všechno známe působení Komenského přece ještě málo. Hlavní příčina toho ta jest, že latinské spisy Komenského málo komu jsou přístupny, aby mohly býti důkladně prozkoumány a oceněny. Ani to, že rozjímali někteří o filosofických názorech Komenského, nepříčinilo mnoho k tomu, abychom jej poznali: nebyloť Komenského povoláním badání filosofické nýbrž didaktické. Abychom tedy o podstatě působení Komenského nabyli poučení, třeba jest, aby předkem k didaktickým jeho snahám a činnostem obracel se zřetel.

Obrovská postava Komenského mezi paedagogy a didaktiky neobjeví se však toliko z vylíčení dotčených snah a činností, anobrž teprv ze srovnání toho, čeho v též příčině dodělali se oni paedagogové a didaktikové před Komenským a čeho po něm, s tím, co on sám do spisů svých uložil a k čemu po celý život se nesl.

Dokud spisové Komenského, z kterých jej ovšem nyní nejlépe poznati lze, nejsou všechny přístupny a to v pořádku chronologickém, dotud poznání naše zůstane kusým. Nicméně však nebude bez zásluhy, učiníme-li třebaš jenom něčím k dokonalému tomuto poznání.

II. Základní zásady učebné.

K nápisu latinské své didaktiky „*Didactica magna*“ dodal Komenský vedlejší název „*omnes omnia docendi artificium*“ t. j. umění učiti všechny všemu.

Již nápisem tím vyzrazen veliký rozdíl mezi Komenským a předchůdci jeho.

Počínajíce od Aristotela až do Komenského všichni, a po Komenském až na dobu naši přemnozí paedagogové učili, že nelze všech lidí učiti všemu; neboť „jako jest podstatný rozdíl

mezi duší zvířete a člověka, hlásal Aristoteles, tak prý jest i podstatný rozdíl mezi duší člověka a člověka“; „duše jedněch již tak jest stvořena, že jen tolik mysliti dovede, kolik se od jiných lidí do ní vstíjí*); duše jiných i samostatně mysliti schopna jest povahou svou“ atd. Odtud vzniklo učení, že duše lidské, k tělům jakožto nástrojům duší ani nehledíc, v podstatách svých liší se „přirozenými vlohami“. Pročež, soudilo se dále, že nelze všech učiti všemu, ale že učitelé, prvé než se dají do učení někoho, zkoumati mají, k čemu má učeň přirozené vlohy: zdaž k filologii, či k dějepisu, k mathematice či k přírodopisu a p. Nejkriklavěji vyložil v tomto směru myšlenky své Španěl Juan Huarte (ve spise vydaném r. 1566 pod názvem „*Examen de ingenios para las ciencias donde de muestra la diferencia de habilidades que hay en los hombres*“).

Naproti tomu Komenský, ovšem stavě na základech pozitivního učení křesťanského, z prostičké zásady, že všichni lidé k obrazu Božimu stvoření jsou, a že v obraze podobnost původu vyrazeti se má, vyvozuje, že „tedy možné jest člověku všecko uměti a to snadně a mocně“. —

„Říkají: ne z každého prý dřeva můž býti fládr. Odpovídám: ale z každého člověka můž býti člověk, nepřistoupí-li zkázce nějaké.“ — „Přliš mdlého a k ničemu nespůsobilého mozku lidí málo vidáme, tak jako s nedostatečnými údy narozených (chromých, slepých, hluchých) nečasto; slepota, chromota, hluchota, útlost zdraví od nešetrného chování obyčejně pocházejí, jakož i nedostatkové mozku v Bohu a přirození viny nemají“ (V české didaktice v hlavě XII.)**)

III. Učivo.

Které jest to učivo, kterému všichni lidé mají býti učeni?

Kdyby k otázce té byl hledal Komenský odpovědi v dějinách vychovatelství a školství, kolika labyrinty byl by se prodíral, až by vyjda z nich přece jenom tolik a tolik učebných předmětů byl vyčetl, dalek jsa svého „omnia“ (všemu učiti). Ale Komenský labyrintů milovníkem nejša, vyvodil opět z prostičké zá-

*) Lidé takých duší přirozeným způsobem nemají povolání jiného než býti otroky. Národ český dle ponětí Aristotelových náležel by do počtu otrokův až na výminky nepatrné (t. až na starou domácí šlechtu).

***) Učení o zvláštních vlohách různým lidem vrozených také Herbart prohlašuje za blud (Irrtum) řka v listech paedagogických (Richters Pädag. Schriften. B. I. S. 281): *Irrtum nenne ich „die Vorstellung, dass die sogenannten menschlichen Anlagen ein organisches, nach inneren Gesetzen sich entfaltendes Ganzes bilden, welchem man wol Pflege und Nahrung anbieten, aber keine andere Entwicklung, als die ihm ursprünglich eigene aufdringen könne“.*

sady své o člověku jakožto obrazu Božím účel člověka, kterýž jest:

1. znáti sebe i všecko* (ut sit: rerum omnium gnarus),
2. řídití rozšafně sebe i všecko (rerum et sui potens), a
3. obracetí sebe i všecko k studnici té, z níž plyne všecko (ad Deum, omnium fontem, se et omnia referens. Op. did. om. I. p. 24.)

Požadavek první, aby znal každý sebe i všecko, rozdělil Komenský na *tré* již v „Informatoriu školy mateřské“ (v kap. IV.) říká:

„Učíme se zajisté na světě

a) některých věcí znáti,

b) některých činiti, a

c) o některých mluviti:

aneb raději všeho (krom zlého) znáti, všeho činiti, všeho mluviti“.

Odtud pravidlo:

Tria semper formanda sunt in discipulo: a) mens, β) lingua, et γ) manus“ t. j. mysl, jazyk a ruka, jichž účinkové jsou: „α) *ratio*, β) *oratio* a γ) *operatio*“ čili rozumnost, řeč a práce.

Mysl (viz a) vzdělává se a dospívá v rozum, učí-li se dítě, a to hned od nejtútlejšího mládí, všem *vědám*. „Netřeba nic z těch věcí do člověka vnášeti; má je již v sobě sám hned od přirození; jen aby tíž *kořínkové* před zhoubou *chráněni* byli a *pomoc* k *jadrnému* se ujímání a náležitému *ratolestí* pouštění, též *mocnému* se rozkládání a *zdárnému* ovoce rozkvětání měli, toho potřeba jest (v čes. did. v hlavě V.).

Vědy ty, ku kterým počátkové hned v „mateřské škole“ položení býti mají, jsou:

metafysika**), *fysika****), *optika*, *astronomie*;

geografie, *chronologie*, *historie*;

oekonomika a *politika*.

O znalost jazyka (viz c) buď postaráno pěstováním:

grammatiky, *rhetoriky* a *poetiky*.

Co do činností (viz b) lidských spravují se některé:

1. myslí a jazykem,

2. myslí a rukama.

Tudy měj vychovatel péči, aby naučilo se dítě v příčině prvé:

dialektice,

arithmetice, *geometrii*, *statice* a

musicie;

v příčině druhé pak:

*) „*Scire est aliquid effigiare posse seu mente seu manu seu lingua*“. *No-vissimae methodi etc. C. X. §. 7.* (Zoubkova „Anal. Did.“ str. 9.)

***) Totiž poznání, že *něco* buď *jest* neb *není*, *nic*, *tak* neb *onak*, *kde*, *kdy* atd. v českém Informatoriu školy mateřské o metafysice zmínky není.

****) Fysika u Komenského tolik znamená co naše slovo přírodověda, zavírajíc v sobě i přírodopis i přírodopyt (větší částí).

*pracem tělesným jakýmkoli, řemeslům,
mechanice,
malířství a písarství.*

Z požadavku druhého, že má každý člověk řídití rozsáfně sebe i všecko, vyvozuje Komenský učení ctnostem :

<p><i>strídmosti a švárnosti (čistotě), šetrnosti, poslušnosti, pravdomluvnosti, spravedlnosti, pracovitosti, mlčelivosti, trpčelivosti, ústupnosti, ochotnosti k službě, zdvořilosti, vážnosti, rozvážlivosti, stydlivosti</i></p>	}	<p>příkladem, poučováním a kázní mírnou.</p>
---	---	--

Třetí. Učíme-li dítky, aby obraceli sebe i všecko k studnici té, z níž plyne všecko, učíme je **pobožnosti**.

Hledě k roztrídění učiva zde objasněnému, vykládá Komenský v *didaktikách* svých (v „české“, ve „veliké“ latinské i v „malé“ od p. Zoubka nazvané „analytickou“) důsledným způsobem, kterak vedle *tělocviku*

<p>1. vědám 2. jazykům 3. uměním (pracem) 4. ctnostem 5. pobožnosti</p>	}	<p>učiti, tedy o</p>	}	<p><i>methodě</i> věd, „ jazyků, „ prací a umění, „ ctností a „ pobožnosti.</p>
---	---	-------------------------------	---	---

Proč však nešetřil K. ve všech spisech téhož pořádku v důsledném tomto roztrídění, stavě ku př. jednou učení ctnostem na prvním místě a klada jindy učení pracem před učení jazykům, o tom na tu chvíli nelze nám dáti dostatečného vysvětlení. Jenom tolik dodáváme, že K. ovšem nemínil *logický* pořádek ten neb onen nahraditi pořádkem *chronologickým*, jakoby těm neb oněm věcem co do doby dříve a jiným později mělo se učiti, anobř že dobře byl si toho vědom, kterak vychovatelé třeba jest jedno, druhé i třetí atd., t. j. rozum, jazyk, ruku, ctnost a pobožnost zároveň a stále míti na zřeteli.

„Avšak poněvadž všeho toho základem jest život a zdraví dobré, ukážeme (v kapitole V. školy mateřské a j.) nejprvé, jak toho rodičové dítkám svým dobývati a dítky v něm utvrzovati mohou.“

I *tělocvik* jest tedy v Komenského osnovách učebných předmětem důležitým, obligatným.

IV. Škola mateřská.

Z výčtu všeho toho, čemu dítky učeny býti mají, jest patrné, že *didaktika* Komenského jest *didaktikou* v nejšířším slova smyslu, zahrnujíc v sobě i to, co zvykli jsme nazývati *paedagogikou*.

Ježto Komenský navrhl čtvero stupňů škol, t.:

I. školu materskou pro dítky od narození až do dokonaného 6. roku,

II. školu obecnou (s *materským* vyučovacím jazykem a tudy latinsky zvanou „*schola vernacula*“) pro dítky od 6. do 12 r.,

III. školu latinskou (v městech, tedy také „*městskou*“ s vyučovacím jazykem *latinským*) pro *hochy* od 12. do 18. roku, a

IV. akademii pro *mládence* dospělé (18—24 r., tehdá ovšem opět jen s vyučovacím jazykem *latinským*):

probírá ve spisech svých učivo výše vytčené pro každý ze stupňů jmenovaných, anobř pro každý rok jednotlivých stupňů zvláště a podrobně tak, že učivo roste v kruzích širších a širších.

Tím právě také vyniká obrovská učebná osnova Komenského, že počínajíc od *nejjednodušších základů* (kořínků) *vývoj všech různých teorií, prací, umění a ctností ukazuje až k plnému jejich rozvoji* (v mohutné stromy).*)

Pro každý stupeň škol Komenský slušné *knihy učebné* navrhl, ano pro mnohé třídy sám složil, jakož dílem známo, dílem později se objasní.

Poněvadž však za doby Komenského nebylo učitelských ústavův ani pro ten ani pro onen druh škol, složil K. i pro vychovatele a učitele knihy návodně, jež jmenoval *informatoria*.

Informatorium školy materské jest známo, ač i to ještě málo. V *informatriu* tom rozprádá K. učivo co do zásady v kapitole IV., co do provedení v kapitolách VI.—X.**)

Učebné knihy pro dítky školy materské K. sic sám nesložil, ale navrhl ji v latinské „*veliké didaktice*“ (v kapitole XXVIII). Měla to býti knížka *obrázková*, obsahující *jména vyobrazených předmětů*. Chtěl K. tomu, aby dítky, než začnou choditi do školy obecné, již uměly *čísti jednotlivá slova*. V *informatriu* českém, původním, K. věci té ještě nežádal.

Komenského „*škola materská*“ dala podnět ke zřizování opatroven a německých „*Kindergarten*“. Ale o věci té není ještě dosti světla. Kdy se ho dostane, kdož ví!

*) Výslovně a jadrně dí v této příčině K. v *Informatriu* školy materské v hlavě VIII. mluvě o tropech: „K tomu jen připomínám tohoto směruji, abych ukázal, jak se všech umění kořenové při všech dítkách hned z maličkosti (ačkoli toho nekaždý soudí) zakládají, a že na ten základ dále potom stavěti není nemožné, ani nesnadné, když se jen rozumně s rozumným tvorem postupuje.“

**) Neseme to téžce, že k *Informatriu* vydanému od prof. *Kořínka* nákladem p. Urbánkovým r. 1873 *přehledného „obsahu“* nebylo přidáno, což překáží jedním okamžením poznati osnovu spisu.

V. Škola obecná.

Kterak by měla býti zřízena řádná škola obecná a to v každé osadě, vykládá K. obšírně v latinské „veliké“ didaktice v hlavě XXIX.

Přeje si předkem, aby dívky vyučovány byly *společně*, opakuje stručně důvody, které obsaženy jsou v „české“ didaktice v hlavě VIII. Dle též české didaktiky (viz hl. XXVI. odstávku poslední) „dobře se kázni a počestností poslouží, jestliže se pacholata mužům, děvčata ženám rozumným, vážným, počestným svěří. Protož pro druhé pohlaví školy obzvláštní a pod správou matron rozumných at jsou; lečby kde v malé obci malý příliš mládeže počet byl; tu by spolucvičení, však vždy aspoň klassemi od sebe oddělení býti mohli“. Že jsme tam ještě nedospěli, kam zaměřil K., o tom svědectví dávají školy nejen vesnické anobrž i v přemnohých městech.

Učivo vytýká se v didaktice veliké tímto pořádkem:

1. čtení v materském jazyku psaného i tištěného,
2. psaní (zřetelné, rychlé, správné, ovšem zase jenom v materském jazyku jakožto jediné přirozené řeči vzdělavací),
3. počítání s číslicemi i z hlavy,
4. měřičtví pro poznání délky, šířky, vzdálenosti atd. —

Skupení tohoto učiva jest všeho ostatního *elementární* základ.

Skupení druhé směřuje k vychování *náboženskému*, zahrnující v sobě:

5. zpěv nejobecnějších nápěvův, ovšem nejvíce církevních, ano i hudbu figurální,
6. učení *zalmům a textům* písní církevních,
7. *katechismus a biblickou dějepřavu*,
8. *mravouku* vyjádřenou v kratinkých pravidlech a na příkladech. Ostatní učivo vytýká se známými již jmény
9. *oekonomiky a politiky*,
10. *všeobecných dějin* (nejvíce ve směru náboženského vývoje: stvoření, úpadek a zdvižení lidstva atd.),
11. *kosmografie*,
12. *nejdůležitějších věcí z řemeslnictví*.

Encyklicky se rozvíjející mělo učivo toto rozděleno býti na 6 učebných tříd.

V každé třídě měli žáci a žačky míti v rukou *jedinou učebnou knihu* a nic víc. Od K. samého (Op. did. om. I. str. 248 a 249) víme, že knížky také sepsány byly, ale, když nebylo příležitosti zříditi škol navržených ve vlasti české, nebyly vydány. Byly tyto:

I. Pro žáky 1. školního roku (od 6—7 let): **Violarium**, *primae scholasticae institutionis, flagrantissimos flosculos continens*;

II. pro žáky 2. školního roku (od 7—8 let): **Rosarium**,

pulchre continuatae informationis odoriferorum florum fascies exhibens.

III. Pro žáky 3. školního roku (od 8—9 let): **Viridarium**, ubi quidquid pulchri coelum et terra humanaeque artes continent, scituque et eruditu necessarium est, puerilibus ingeniis amoene in conspectu sistitur.

IV. Pro žáky 4. školního roku (od 9—10 l.): **Labyrinthus**, in quo variae pulchrae ad ingenium acuendum memoriamque juvandum perutiles (e libris sacris et aliunde collectae) quaestiones in forma aenigmatum proponuntur et solvuntur.

V. Pro žáky 5. školního roku (od 10—11 l.): **Balsamentum**, in quo variarum humanarum scientiarum et artium, adeoque omnium, quae in vita homini ad specandum vel agendum obvenire solent, salutaris usus monstratur.

VI. Pro žáky posledního školního roku: **Paradisus animae**; totius s. scripturae medullam praecipuosque ecclesiasticos hymnos, praeces etc. continens.

Denně mělo se učit po čtyři hodiny, po dvou dopoledne a tolikéž i odpoledne. V učení dopoledním mělo přihlídati se k předmětům rozumu a paměti, v odpoledním měly dívky utvrzovati se v tom, čemu se již naučily a zvláště cvičiti hlas a ruku.

Patrně z výkladu těchto věcí, že K. měl na mysli školu obecnou dle moderního ponětí, kde ani učitelek ani ženských ručních prací postrádati nebylo.

„A když by škola obecná (tak pronáší se K. o účelu a účinku učení) všechny jmenované předměty řádně probrala, docílilo by se, že by ani hochům, kteří by vstoupili do školy latinské, nýbrž ani těm, kteří by se rozešli k rolnictví, kupectví a řemeslům, nikdy nenahodilo se nic nového, čehož by nebyli již okusili: tím způsobem vše to, co by koli kdo měl konati v povolání svém, aneb slyseti v náboženských schůzích a kdekoli jinde, aneb čísti v knihách jakýchkoli, nic jiného by nebylo než věci již poznaných plnější objasnění anebo podrobnější vyvození. A tak způsobilým učiněn byl by to, čemu se naučil, správněji rozuměti, konati a posuzovati.“

Avšak ještě o jeden předmět, kterému by u hochů podle potřeby obcovati s lidmi jiného jazyka učiti se mělo, rozšířil K. učivo školy obecné, t. o druhý, *sousední jazyk*. Praví o tom dle překladu p. Zoubkova*): „Bude-li kterým pacholatům potřebí, aby jazykům sousedních národů se naučili, staniž se to tu (na škole obecné) okolo roku desátého, jedenáctého a dvanáctého, totiž mezi školou obecnou a latinskou. Což stane se nejpohodlněji,

*) Citát vyňat jest ze spisku „O vzdělání jazyků“ vydaného p. Zoubkem r. 1874 nákladem „Besedy učitelské“ v kommissi p. Urbánkové (viz str. 14.).

když tam budou posláni, kde denně užívá se toho jazyka, kterému mají se naučiti, a když knížky své školy obecné, které jim co do látky již známy jsou, v novém tom jazyku budou čísti, opisovati, v paměti si vštěpovati a cvičením odtud vzatým rukou i jazykem pěstovati.“

VI. Panmethoda.

Pozorný čtenář znamená, že velikolepost díla Komenského nehledáme v *jednotlivých* zásadách a pravidlech, anobř v *základech* netoliko dle slova ale dle pravdy *všeobecných a všestranných*; ale také nejenom v *základních takových rysech*, anobř v *podrobném celém vychovatelské a učitelské budovy provedení* od nejhlubších kamenův až k nejvyššímu vrcholu. Systém Komenského nevznikl v Elbluze, nevznikl v Lešně, a vůbec nevznikl po kusích: — již na *domácí půdě* *idea* díla byla hotova (r. 1627.) a to ve všech směrech i co do šířky i co do výšky i co do vnitřní ústrojnosti. Víme to jednak z výslovného poučení samého Komenského, které obsaženo jest v úvodě k latinské „veliké“ didaktice, jednak slyšíme to z provolání k „Národu českému.“ Nazýváje *didaktiku* svou „*rájem*“, jenž za tehdejšího veřejného zmatku nové pokolení měl učiniti šťastnějším, dělí Komenský ráj ten na dva hlavní díly:

První díl bude veřejný (t. j. obecný) ukazující, na čem blahoslavenství člověka spočívá, a jak se ho dochází. Ten slove *Didactica generalis*.

Druhý díl bude částečný, *všecko*, co člověku *uměti, činiti, mluvit* možné, potřebné, povinné rozbírající, a jisté *věky, léta, měsíce, dny a hodiny* (aby se nikdež pravého cíle a pravých k cíli vedoucích *prostředků* minouti nemohlo) rozměřující. A to opět na dvě:

Napřed budou pro mládež knihy, všelijakou moudrost a umění pořádkem tím, jak co za čím neproměnně jíti musí, obsahující, *zhotoveny až do léta 18*: a ty nazývám *záhony* vonným všelijakým kvítím, bylinami, stromovým vysázené*). (Tedy knihy učebné.)

Potom budou *Informatoria*, t. j. knihy instrukcí a zprávu *rodičům a praceptorům*, o pravém a užitečném oněch knih užívání dávající, přidány.

---

*) Pomněme na nápisy knih pro obecné školy „*Violarium, Rosarium, Viridarium*“.

Tento „rajský hrad“ s trojím oddělením, t. *didaktikou obecnou*, s *informatorií* a s *učebnými knihami*, se snažením vzdělání mládež výše rozloženým *paterým směrem*, t. aby stala se *rozumnou, výmluvnou, umělou, cnostnou a pobožnou*, ovšem utužena jsouc i ve *zdraví potřebném*, patrný jest v každém díle Komenského, neboť každé hlásá o sobě, že jest členem ječné a též velkolepé budovy vychovatelské.

Pročež kdo nestuduje Komenského hned od *didaktiky „veliké“* a od *„informatoria školy materské“*, a neprostuduje *všech jeho spisů* pozdějších, neporozumí Komenskému.

Co vyneslo na jevo Lešno, co Elbluh, co Šar. Potok atd. až i co Amsterdam, to vše jen plody jsou stromu vyrostlého z kořenů zapuštěných do české půdy domácí. Od prvopočátku svého didaktického snažení jest Komenský pansof, panhistorik atd., všechno vědění a umění věcné a formální a všechno konání lidské k jednomu cíli mělo směřovati, mělo býti *jednotné*. Toť význam jeho zamilovaného „*pan-*“ (Op. d. om. I. p. 458.)

A k cíli tomu měla vésti ovšem zase jen *jedna* metoda, „*pan — metoda*“, „*universalní metoda*“, kteráž mu slula „*metodou přirozenou*“.

Jako každý výklad Komenského, který při různých potřebách opakován byl dle „*přirozeného*“ vývoje věcí v pozdější podobě byl jasnějším a přesnějším, tak i výklad toho, co jest metoda přirozená.

Nejstručněji podán výklad ten v „*sebraných spisech*“ Komenského ve spisku nadepsaném „*E scholasticis Labyrinthis exitus in planum*“, kdež (IV. díl str. 64. ods. 8.) zní: „*Methodus naturalis ita omnia sensibus externis et internis, quomodo illiprehendere sufficiunt et gaudent, ministrans: fundata super ipsam humanam naturam, prout haec a deo rerum domina facta rebusque proportionata formata, ipsa sibi finis, ipsa mensura, ipsa denique se ipsam in sui perfectione promovens vis, est*“, — t. j. **Metoda přirozená předkládá smyslům vnějším i vnitřním všechno tak, jak s utěšeným prospěchem dostačují, založena jsouc na samé přirozenosti lidské, která totiž stvořena od Boha, aby věcem panovala, a dle tohoto k věcem poměru zřízena jest, sama stanovíc si účel a míru, a sama jsouc sobě pudící moc zdokonaliti sebe.** —

Podrobného též metody vyložení najde čtenář v „*Didaktice analytické*“ (přeložené do češtiny od p. Zoubka) na str. 24—40. Tam objasňuje K. ony vnější a vnitřní smysly člověka *) i jejich

*) §. 52. Jsou pak *dovídání prostředky* Bohem zřízené tři: *smysly, rozum, podání* (tradice) . . . . Smyslové prvotní a stálí vědy vůdcové . . . . Rozum jest poznání věcí smysly z věcí pojaté, jak sama v sobě se má . . doplňuje se soudností a pamětí . . . . Podáním věcí vzdálené cizím svědectvím v známost naši vcházejí.

důležitost. Přirozená metoda Komenského sama sebou rozvíjí se 1. v **realnou**, aby *věcem* napřed se učilo a potom *slovům*, ježto slova jenom věci znamenají, tedy aby dítě navedeno bylo napřed *mysletí*, potom *myšlenky slovy* pronášeti a konečně kterak s *věcmi nakládati*, 2. v **analytickou**, aby od konkrétního šlo učení k abstraktnímu, kde o *poznávavost* běží, 3. v **synthetickou**, aby obráceně si počínalo, kde *práce* má býti konána, 4. v **obdobnou**, kde rozumu nelze užiti ani druhé ani třetí, ale přece z podobnosti věcí jednoho druhu s věcmi druhého druhu převáděti lze i na druhé to, co platí o prvých*), 5. v **názornou**, ježto „smysl jisté vědomosti základ jest“ atd.

A ježto dle didaktiky obecné (kapitoly XVII. fundamentu X.) „přirození všecko na jednu formu dělá“ a tudy i K. žádá, „jedna metoda ať jest na všechny jazyky a jedna na všechny artes“, patrný odtud důvod, pro který K. na všech stupních škol téměř učivu (věcem, jazyku, pracem, ctnostem, pobožnosti) a týmž pořádkem učí, s tím toliko rozdílem, že učiva přibývá pořád dle rostoucí působivosti učňů methodou **encyklickou**.

Naposledy i k tomu již zde obracíme zřetel čtenáře, že dle Komenského *materskému* jazyku sic lze jest naučiti se do 12. roku i v příčině lexikální (co do množství v obecném životě potřebných slov) i mluvnické i pravopisné a slohové, ale že *věcnému učení tímto chlapeckým věkem konec není*. Ježto však za doby Komenského vzdělanosti nad obecnou vyšší jinak nebylo lze nabyti než prostředkem *latiny*, proto bylo snažením jeho, aby k *vyššímu vzdělání* povoláný chlapec brzy (za 2 léta) tak naučil se latině, aby její pomocí dále vzdělával se *redlně*. Vzdělání *reálné* bylo (vedle navedení k ctnostem a k pobožnosti) *hlavním cílem* didaktiky Komenského, *znalost jazyků* byla docílení toho *jenom prostředkem*. Důsledným způsobem snažil se K., aby i on, skládaje knihy učebné, pro pouhou přípravu prostředků nezanedbal *cíle hlavního*, t. j. **sepsati knihy jednotného učení reálného** (ovšem v řeči latinské, jednak přístupné vzdělaným mužům všech národů).

„Tuto tedy,“ dí sám v dotčeném k „Národu českému“ povolání, „*není nemožné, aby z tolika tisíců každoročně v nižších školách se broušejících neměl jich dobrý díl k vyšším školám přicházeti, a odtud, jak komu Bůh dá, výše a výše vtípem zdárným vystupovati, že nejen národ náš, ale i jiné světlem moudrosti osvěcovati moci budou.*“

*) *Srovnávací* metoda, již užiti lze ano i užiti se mnohdy musí při ostatních výše jmenovaných, *podobnost* aneb i *rozdíl* věcí toliko zjišťuje, aby představy o nich byly jasnější; metody ostatní na *zjištěné podobnosti* nebo *rozdílnosti* dále stavějí.

VII. O škole latinské.

Škole latinské ustanovil K. původně dobu *šesti let*, jakož čtenářům české didaktiky známo z hlavy XXVII., kdež i toho lze se dočísti, že K. spůsobilého ke studiím „*gymnasiálním*“ (dle názvu nyní běžného) pokládal hocha teprv *dvanactiletého*.

Zasluguje povšimnutí, kterak od Aristotela až do Komenského velcí paedagogové vůbec neradili připouštěti mladých dítek k namahavým studiím literárným. Co se týče Komenského, zvláště sluší připomenouti, kterak spíše se obával, aby rodiče chlapce ke studiím vyvoleného raději děle ve škole obecné neponechávali než do latinské s ním pospíchali. Tudy dokládá výslovně, že ve škole obecné „*pobyti šesti let dosti bude*, protože může *povolně naučen býti*“ chlapec tomu, čemu škola jej naučiti měla i pro život i na přípravu k dalším studiím.

Naše „osvícená“ doba přijímá do „vyšších dívčích škol“ dívky a do „gymnasií“, „realek“ a „realných gymnasií“ hochy, kterým je sotva 10 let. Což divu, že potom nářky slýchati bývá ode všech stran, kterak prý dívky a hoši pro dotčené školy neshledávají se býti dosti připravenými! Dítky o tom, čeho se na nich žádá při zkouškách přijímacích ve vyšších těchto školách, neměly býti jenom poučeny, ale ovšem měly tomu býti také naučeny. K naučení však potřebí jest jistého *utvrzení* toliko opakováním a cvikem možného. Při zkouškách v případech dotčených bývá však dětem prokázati umění v oboru *učiva, které se s nimi sotva v tom objemu ponejprv probralo*, ve kterém z něho bývají zkoušeny,*) a to zkoušeny od osob neznámých a způsobem obyčejně neobvyklým, ježto mezi učiteli dotčených oněch vyšších škol z pravidla sotva 5% takých jest, kterým zřízení škol obecných a metody tu užívané aspoň z hruba jsou známy. Ale spůsobilost dítek k pravidelnému pokroku na oněch vyšších školách nezabezpečí ani přijímací zkouška řádně vedená a dobře vykonaná, ani dobré školní vysvědčení hocha devítiletého neb desítiletého, ovšem pak vedle nich slušný *fysický vývoj* chlapce.

Komenský „mládenečků“ devíti- a desítiletých nebyl by mohl latinou. Ale za to nemínil ani naopak mařiti učením latině dlouhou dobu *osmi let*, ýka ve Velké didaktice latinské (cap. XXII. 10.) „*Latinae (linguae) studium absolvi potest biennio, graecae uno anno, hebraicae semestri uno.*“ Ano v původním textě českém dokonce čteme (tolikéž v hlavě XXII.), kterak „*uhlédá se, že při dobíhnutí roku učedlník nejen v knihách jiných*“ (mimo navržené Komenským knihy učebné, t. Rudimenta neb Tirocinium a Seminarium) „*všecko rozuměti ale i bez chyb škodných všecko z latiny do češtiny a z češtiny do latiny přeložiti, nébrž*

*) Srovnati třeba, co o tom řečeno r. 1875 ve „Škola a Život“ na str. 137.

také všecka téměř myšlení svá jazykem latinským srozumitelně vynášeti moci bude; a tak *dřív roku* latiny se zmocní.“ A co pronesl, píše didaktiku českou, jsa ještě ve věku mladistvém (maje let asi 35), to i stařec šedesátipětiletý opakuje, podrobuje vlastní ostré kritice všechny své spisy didaktické ve „Ventilabru“ (Op. did. omn. IV. p. 50), říká: „Linguas plures disci necessarium est, non sapientiae causa (quae in rerum intelligentia consistit), sed ut cum pluribus sapientiam aliaque nostra bona communicare queamus. *Damnorum linguas magno temporis dispendio disci, compendia igitur quaerenda . . . Vernacula exoticarum manufactrix est, quia prima. Ergo caeterarum legislatrix esse praesumit. Ergo prius formanda et normanda ipsa, ut convenientia et differentia facilius ostendi, idiotismorumque confusio vitari possit . . . His observatis nullius linguae studium (post vernaculam) ultra unius anni spatium requiret sui causa; quaedam ne id quidem.*“ *)

Patrně z toho, že nedal K. latinské škole názvu, jakoby chtěl naznačiti tím účel učení, anobř jenom z té příčiny, že za jeho věku na škole takové vyučovacím jazykem byla latina. My nyní již odvykli jsme týž druh škol jmenovati latinskými, říkájíce jim „gymnasia.“

Účelem latinské školy Komenského bylo vzdělati jinocha ve všem tom, k čemu položení byli základové školou materskou a obecnou pomocí materského jazyka vyučovacím; ale dle povahy metody encyklické mělo učení to růsti poslušně a přirozeně do hloubky, do výšky i do šířky. *Vedle toho* bylo však pěstovati mimo jazyk materský latinu jakožto té doby jazyk učených a jazyk, kterým sepsána byla velká část písma sv. nového zákona. Z příčiny této mělo se učiti také *řečtině a hebrejštině*. Patrně K. vytknuv zvláště oběma posledním jazykům učební cíl, nepovznesl

*) Jest potřeba učiti se několika jazykům, sic ne proto, abychom nabyli moudrosti (která ve znalosti věcí se zakládá), ale abychom o moudrost a jiná svá umění s mnohými sděliti se mohli. Škoda učiti se jazykům mařením dlouhého času; pročez vyhledávejme stručných navedení . . . Jazyk domácí cizím jest vůdce, protože původní jest. Tudy osobuje si jazykům jiným býti zákonodárcem. Proto však dříve má býti zdělán a spořádán, aby, v čem s nimi se srovnává a v čem liší, snaze ukázati a zmatek z úsluví předejiti se mohl. . . Čehož bude-li se šetřiti, nebude na samé studiu žádného jazyka (po materském) delší doby třeba než jednoho roku; při některých ani tolik“. — Ježto Komenskému jazyk materský cizích byl vůdcem, aby si je žáci co možná rychle osvojili, zdělával K. texty latinské v příčině slovosledu tak, aby zvláště začátečníci neshledávali v latině novot. Proto vestibulam psané pro mládež českou ve spojování přídavného jména s podstatným volněji vésti si mohli než Vestibulam psané pro mládež švédskou. Proto některých latinských tvarů, kterým podobných v češtině nebylo, začátečníkům nevnucoval, jako na při supina, gerundia, neurčitého způsobu minulého a budoucího času, dokládaje (Op. did. om. I. na str. 304), že k učení takovému v Janu dosti i času i příležitosti se naskytne. Nebylo by dobře, aby si také naše doba pravidla toho povšímla?

se nad stanovisko Lutherovo, zůstává takto za snahami tehdejších i dřívějších humanistův. Že horlil proti obsáhlému čtení spisů pohanských,*) bylo jenom následek úzkoprsého výkladu principů křesťanských, principů, které jej jinak učinily velkým, a bez nichž celá velebná budova jeho snah vychovatelských rozpadla by se v kusy více méně již známé, „pansofie“ prázdné.

Jiným jazykům (mimo jmenované čtyři a jazyk sousedního národa, učil-li se mu hoch již za doby školy obecné) vyměřil K. dobu studií akademických, jakož zhruba naznačeno také již v české didaktice (v hlavě XXV.).

Dle rozdílného cíle učení jazykového spořádány býti měly ovšem i knihy učebné, různé jazyky zavírajíce v sobě objemem dle potřeby užším a širším.

Již v české didaktice rozvedl realné učivo jazyka latinského do čtvera knih, jež nazval 1. Rudimenta neb **Tirocinium**, 2. **Seminarium**, 3. **Viridarium** (Florilegium) a **Thesaurus** (Viridarium universale). *Řečtině* a *hebrejštině* měly posloužiti pouhé *Tirocinium* a *Palaestra*.

Když činil K. rozvržení toto, knih jmenovaných, ač o nich zajisté již tehdá pracoval, ještě neměl. V didaktice latinské seznamujeme se aspoň s dvěma jmény knih skutečně složených; jsou to **Vestibulum** a **Janua**; Janua byla (viz p. Zoubkův Životopis Komenského, str. 19.) napsána již v březnu r. 1631, Vestibulum teprv o rok později. Patrně z toho zároveň, že Komenský s českým textem didaktiky (aspoň až přes kapitolu XXII.) byl již hotov, když dával učebným těmto knihám jejich jména, prvé netušená, sice by obě pod týmiž jmény naskýtaly se rovně tak již v českém textě jako jsou v textě latinském. Latinská didaktika knihu v řadě uvedenou na třetím místě nazývá *Palatium*, poslední opět *Thesaurus*. Ale když byl psán latinský text (r. 1638), nebylo ještě ani *Palatia* ani *Thesaura*, jakož ani později týchž jmen knih vydány nejsou.

Ano K. pokoušeje se o složení jich a snaže se zároveň vyhověti okamžitým potřebám (ne obmýšlených ale) skutečných škol v Polsku, ve Švéděch a v Uhrách, liboval si v jiných a jiných názvech pro obě knihy, jež druhdy i v jednu slučoval. Patrně to z rozkladu didaktického psaného obci Vratislavské l. 1637., kdež v §. 95. (Op. did. om. I. str. 358.) *Atrium* seu *Palatium* řadí k Vestibulu a Janui před *Thesaurus*, ale totéž *Atrium* v §. 117 (na str. 361) uvádí pode jménem „klíče rozumnosti“, *Clavis intellectus*, o kterémžto klíči dí dále v §. 123: *Erit enim idem illud, quod antea Rerum januam et Christianae Pansophiae epitomen vocari libuit! Atrium, Palatium, Clavis intellectus, Janua rerum* (brána

*) Viz české didaktiky hlavu XXV. a ve Ventilabru §. 38. (Op. did. omn. IV. str. 47—48.)

věci) a *Epitome christianae pansophiae* (výbor křesťanské vše-
vědy) znamenaly tehda jednu a touž teprv obmyslenou knihu učeb-
nou. V témže smyslu praví k čtenářům „Předehry pansofické“
(na str. 403 I. Op. did. omn.): „Enatum fuit desiderium confici-
endi *Januam rerum sive Sapientiae portam*, studiosae juventuti
eo servituram, ut, postquam ope *Januae linguarum res externe*
discriminare didicissent, *interiora dehinc rerum inspectare* et, quid
per *essentiam suam res quaeque sit*, attendere consvesceret.“*)
Thesaurus konečně měla býti sbírka věcného učení, vybraného z
hotových již spisů klassických i pozdějších, pokud hodily se k
vychováání křesťanské mládeže.

Když psal K. „nejnovější metodu“ učiti jazykům, bylo
Atrium již vydáno (r. 1646).

Od té doby byly dle slov samého Komenského (Op. did.
omn. II. str. 163.) *Vestibulum* (Předbrání), *Janua* (Brána) a *Atri-
um* (Sň) *via čili cesta ku čtení auktorův*.

Učením této věcné i jazykové přípravy k auktorům měla se
mládež zaměstnávat po 3 léta, tedy dle našeho nynějšího způsobu
mluvení — na nižším gymnasiu, ostatní tříletí zůstaveno bylo
auktorům.**)

Ve *Vestibulu* měly věci *latinsky* býti *vyjmenovány* a *základy*
položeny *k poznání latinského elementárního tvarosloví* („*fundamen-
ta linguae*“). Potom *Janui* rozhled po *skladbě v latině obýčejné*
(„*ipsa structura*“) měl otevřen býti. Účelem *Atria* bylo naučiti
slohu ozdobnému („*accessoria ornamenta*“).

Ježto jazyk latinský měl býti prostředkem vzdělání realného
(*vehiculum realis eruditionis*), byl účel učení latině, aby poznána
byla *bezpečně* (*solida cognitio*). Bezpečně však zná jazyk, kdo jej
zná 1. zcela, 2. ryze a 3. hotově. V příčině plné či celé znalosti
jazyka rozeznával však K. stránku *formalnou a materialnou*. Na
žácích žádá plnosti formálné, t. j., aby nebyli nepovědomými ohy-
bacích forem jazykových a jeho vazebných způsobů; v příčině
plnosti materialné neboli lexikálné stanoví, *discendam esse linguam*
totam, sed pro cujusque statu et usu.***)

O *objemu materialné plnosti* jazyka však nelze bylo souditi
z domyslu anobř ze zkušenosti. Proto K. původní knihy *Vesti-
bulum* i *Janui*, r. 1631 a 1632 zdělané opraviv, na novo vydal
(*Vestibulum* r. 1641 v Polsku a r. 1651 v Uhrách, *Janui* 1640

*) Probudila se (ve mně) touha zdělati bránu věcí (neboli vrata moudrosti), která by studující mládeži sloužila k tomu, aby, naučíc se pomocí brány jazyků věci rozeznávali dle podoby vnější, navykla si potom nazíratí na vnitřek jejich a všímati si toho, co každé jest podstatného.

**) „Putamus, *Vestibulo* dandum esse praeter propter semestre, *Januae* annum, *Palatio* sesquiennium, *Autoribus* triennium, ut nempe compleatur sexennium illud, quod inter scholam *Vernaculam* et *Academiam* ponunt.“ Op. did. I. st. 365, §. 146.

***) Op. did. omn. II. str. 152—153.

pro Švédy a opět 1651 pro Uhry). Také Atrium vydané ponejprv r. 1646 v podobě opravené dáno do rukou žákům uherským 1651. *) A konečně též o opravených těchto spisech doznává K. ve Vestibulabru (Op. d. omn. IV. str. 57—59), kterak co do materialné plnosti latinského jazyka, a tedy také co do věcného učení, ve všech spisech se přenáhlil, žádaje na žácích věku útlého znalosti příliš rozsáhlé. **)

Abychom tedy správně rozuměli výměru Komenského, dle kterého stačí 2 léta, aby se kdo naučil jazyku latinskému, třeba, abychom měli na mysli formálnou plnost jazyka. V příčině plnosti materialné, které bez věcného učení nabyti se nemůže, nesl to K. stále těžce, že ani pokusu nemohl učiniti se školou šestiletou a tedy šestitřídní, když i poznaňský palatin Krištof Opaliňski z Buřina, i Švédové i Uhři trojtřídní školou latinskou se spokojili ***) a to trojtřídní školou, do které nebyli přijímáni žáci s přípravou takou, jakou měla poskytnouti škola obecná od Komenského sic navržená ale v život nikde neuvedená. Školu latinskou přál si K. v každém městě.

V didaktice české třídám jmen ještě nedal, v latinské nazývá je: I. grammatikou, II. fysikou, III. matematikou, IV. etikou, V. dialektikou a VI. rhetorikou.

V Uhrách pomýšlel (od r. 1650) na školu *sedmitřídní*, kterou sic nejmenoval latinskou ale *pansofickou*. Nejnižším třídám dal pak názvy od hlavních učebných knih: jmenovala se tedy I. *Vestibulka*, II. *Januálka* a III. *Atriuálka*. Vyšších tříd (filosofiky, logiky, politiky a theologiky) se nedodělal. †) I v „nejnovější metodě jazyků“ (r. 1646, Op. did. omn. II. na str. 214) již objevují se žáci nižších stupňů latinské školy pode jmény „*Vestibularii*,

*) Tamže II. str. 182, 297, 324.

**) Dotčené vyznání Komenského „dodavkem“ uveřejněno jest ve spisku „O škole latinské trojtřídní“, který přeložil p. Zoubek r. 1874 a vydal v těchto listech i ve zvláštním otisku. (Viz Op. did. omn. III. str. 113—134.)

***) Op. d. omn. §. 11 v předmluvě ku čtenáři „sebraných spisův“ a IV. str. 57.

†) Vystěhovalec český David Vechner, Komenského přítel, znamenal brzy po prvním vydání Vestibula i Janue, že postup věcný i jazykový v obou knížkách jest pro přílišné nahromadění učiva nesnadný; navrhl tedy r. 1837 (tedy dříve než byla didaktika Komenského latinsky přeložena), aby mezi „*předbrani*“ a „*bránu*“ položen byl „*práh*“ (limen), potom „*branou*“ aby vstupovalo se do „*sině*“ (Atrium, kterážto jméno K. nepochybně podržel), ze „*sině*“ jako z „*lodí*“ v budově chrámu (rozuměj latiny) do „*kůru*“ (Odeon) a konečně do „*svatyně*“ (Aduytus). Kolik knih, tolik mělo býti také tříd. Vechner zdělal na vzor, jakby o *týchž* věcech na *každém* z řečených stupňů neboli ve všech třídách reálně učeno a *rozmlouváno* býti mělo, z Komenského Janue kapitolu V. „o ohni“; Komenskému zdělání Vechnerovo se sic líbilo, ale jinak nedostalo se mu od učenců k dobrozdání povolání schválení, a setkalo se i v obecném životě s překážkami, pro které návrh zůstal návrhem. (Op. did. omn. I. st. 318—346; IV. str. 48.)

Janitores a Atrienses," kdež všechny ostatní žáky stupňů vyšších zahrnul pod název „*Authoristae*“.

Ačkoli tedy spisem „*Škola pansofická*," který překladem p. Zoubkovým vydala Pražská „*Beseda učitelská*“ r. 1875, obšírně rozprádá Komenský učivo netoliko nižších latinských tříd ale i vyšších, poznati lze podrobný způsob učení jím zosnovaného živě a důkladně přece jenom v příčině Vestibulky, Janualky a Atrialky, ač i tu o metodě některých učebných předmětů nedostává se nám jasného poučení.

VIII. O učebných knihách ve škole latinské.

Texty jmenovaných knih učebných spořádal K. tak, aby *realné* učivo, které jazykovému mělo býti základem, dle logické spojitosti řadilo se k sobě a za sebou.

Ve Vestibulu (vydání třetího) řadí se k sobě na př. v hlavě II. *Deus, mundus, homo; res, modus, motus; totum, pars, defectus; causa, vis, instrumentum* atd. Obsah druhé hlavy Janue (tolikéž vydání třetího) jest: *Prima forma mundi. Elementa. En sumus sub dio! Circumspice jam! Quidquid vides sursum et deorsum . . . mundus est* — atd. V Atrii (vydání druhého) má hlava druhá nápis *Mundi facies prima in elementis*. A začíná se takto: *Sub Jove aperto sumus! Circumfer jam oculos per amplissimum istud rerum receptaculum . . . mundum vides . . .* atd.

Nic nemělo býti učivem jazykovým, co věcně poznáno nebylo pomocí jazyka materského. Věcný pořádek po hlavách neboli kapitolách Vestibula, jakož z příkladu výše postaveného patrno jest, zachováván byl i v Janui i v Atrii.*)

*) Kterak nynější učebné knihy si počínají v dotčených příčinách obou, jako by Komenského nebylo, o tom jenom pro objasnění věci uvádím některé příklady kratinké.

V jisté učebné knize jazyka německého čteme: *Der Hammer ist ein Werkzeug. Die Kirche ist ein Gebäude. Der Zimmermann ist ein Handwerker. Was ist das Beil? Was ist die Schule? Dieser Schmied ist mein Grossvater* a p. — Není to věčný Babylon?

V učebnicech latinských *žáby, vůže, jazyk, voda, les, stůl, bohyně* a p. vplítají se v jedno cvičení, jakoby jinak přirozeným způsobem dítí se ani nemohlo. Jinde čteme: „*Cameli sitim diu tolerant. In Tiberi insula erat. Galli ferro ignique agrum romanum vastant. Deo parent maria terraeque. Canes sunt custodes bovum. Aquila Jovi erat sacra. — M. Antonius aerarium exhauriebat, minuebat vectigalia. Bellum cum Pharaeae tam celeriter a Caesare confectum est, ut hostes vincerentur, priusquam in acie conspecti essent; itaque Caesar ad senatum haec tantum verba scripsit: Veni, vidi, vici.*“ — A opět jinde: „*Viris de republica meritis apud Athenienses in Prytaneo victus praebebatur. Curtius semper celebrabitur, quod pro patria mortem oppetere non dubitabat. Quum Hannibal Romanos multis in proeliis superavisset, Capuam, oppidum in Campania, occupavit. Tanta erat eloquentia Demo-*

Mimo to rozvíjel se pořádek věcný zároveň s pořádkem grammatickým — dle přirozené metody Komenským hájené. Tak ku př. ve Vestibulu k počátečnému učení věcnému v příčině *mluvnické* přiléhá nauka o *podstatných jmenech* jakožto jmenech věcí (*res*), potom následují *přídavná jména* (*modi rerum*), po nich *zájmena* (*mentiones rerum*), potom *slovesa* (*motus rerum*, tam pak zvláště jdou po sobě slovesa znamenající tělesnou činnost člověka, potom duševní, potom dle rozdílnosti nástrojů k činnostem potřebných, dále dle rozdílnosti předmětů, ku kterým se činnost táhne atd.), *příslovková omezení činnosti* (*modi actionum et passionum*) a p.*)

Jest tedy v učebnicích Komenského *pořádek dvojí*, věcný a mluvnický; oba rozvíjejí se vedle sebe posloupně — a to jest onen **parallelismus**, pro který Komenského snahy didaktické od té doby, než ještě začal psátí Januu, až do posledního dechu jeho zvláště vynikají **původností** svou. Pro tento parallelismus neunaveně pracoval tělem i duší, stále vykládaje, kterak lidi chce vychovati a nikoli papoušky. Tohoto parallelismu vzory skládal vši vzdělané Evropě, předkem ovšem národu svému, kdyby začal zřizovati si školy latinské. Ale poznala-li jej v horoucích jeho snahách cizina málo, mladé nynější pokolení domácích filologů, podobá se, o těchto snahách nemá ani tušení. Není to věc bez významu, že latinské spisy Komenského překládá ředitel *škol měštanských* a že nařiká si jinde ředitel *ústavu učitelského* na ne-

---

sthenis, ut eam Philippus, rex Macedoniae, magis quam arma totius Graeciae timerit. Post me erat Aegina, ante me Megara, dextra Piraeus, sinistra Corinthus.“ — A ještě jinde: „Masinissa erat socius et amicus Romanorum. Apri nocent agris. Tarquinius gener erat Servii Tullii. Opulenta Corinthus praeda erat Mummii et Romanorum. Poetae laudant claram Rhodum.“ — Je v hrcmadění těch a takých příkladů věcná a logická spojitost? — Je to učiti jazyku na věcech známých? Či nepozoruje nikdo, že je to 10letému hochu, který v I. třídě gymnasiální ještě dějepisu starověkého ani zhruba nezná, zcela jedno: Bá-li se Kašpar, král liliputanský, řečnické moci Vendelina Kašubského, neboli Philipp macedonský výmluvnosti Demosthenovy? Jestli básníci velebí krásný ostrov Rhodus neboli vysoké brány Útopie? Psal-li Pharnaces Spartanům, že potřel Hannibala, neboli Hannibal senátu benátskému, že porazil Alexandra Velikého? — Není také učení filologické navedením chlapcův, aby nemyslili? Záleží klassičnost latinského učení v tom, že se *dětem věci neznalým* dávají z *klassiků vyrvané věty*, aby si na nich oblomovali jazyk a vycvičili se v deklinacích a konjugacích? — Jakýchkoli poklesků dopustil se Komenský, ke všem se přiznal, hotov jsa všechny napravití, ale na tom trval, „ne studium linguarum sic etiam divellamus a studio rerum, tribuendo separatas classes illi, separatas huic“ (Op. did. omn. IV. 59). A což by teprv byl řekl k tomu, že bude se 200 let po něm *napřed mluvití* o věcech (v I. třídě), které teprv *později* (v II. třídě) samy v sobě budou se *vykládati*!

*) Op. did. omn. II. str. 176 a jinde.

snadnost obeznámiti se s týmiž spisy, které pražským filologům bez obtíže přístupny jsou.*)

Kterak učebnic Komeským zdělaných v školách by bylo užívati, o tom původce jejich poučoval učitele zvláštními opět a opět vydávanými *informatorií*, ale vůbec metodu sem náležitou vyložil v „nejnovější metodě“, a to v kapitolách XIV., XV. a XVI. (Op. did. om. II. str. 173—199).

My zde toho dál vykládati nebudeme, poněvadž bychom příliš daleko zaběhli za cíl listům těmuto vytčený. Avšak nebude tuším od místa, zmíníme-li se, kterak elementárně K. učil, ku př. skloňovati. Předně zrazoval ukládati žákům, aby se vzorcům učili z paměti, ale naléhal na to, aby se učili skloňovati potřebou (usu). Ani tomu nechtěl, aby se jmenovaly pády (nominativ, genitiv atd.), ale aby se učení konalo pomocí kratinkých otázek. Příklady k té věci dává K. na různých místech několikrát; my zde vytkneme jeden.

Quis ibi stat?	Demin-us,	pán
Voca illum?	-e,	pan-e
Cujus est vox?	-i,	pán-a
Cui servis?	-o,	pán-u
Quem vides?	-um,	pán-a
Cumquo ibis?	-o,	s pán-em atd.

Když potom takým způsobem mnoho slov se přeskloňovalo a na školní tabuli napsalo, abstrahovaly se přípony a přistoupilo se ke cvičení. Také to ještě podotknouti třeba, že, co *pády* jsou, vyloženo teprv po vykonaných způsobech sklonění (Op. did. omn. III. str. 163). U nás dělává se to naopak.

Knížky obsahující *texty* učení reálného byly *hlavními učebnicemi*. Ale pokud šlo o naučení se jazyku, byly toliko členem v řadě stálé trojice; neboť vedle textu měl míti každý žák v levé ruce *slovník* a v pravé *mluvnici*.***) *Text, slovník a mluvnice*, vyšlé od téhož spisovatele, jeden nerozdílný činily celek, pořád jeden k druhému se táhnouce a sebe doplňující a vysvětlující. I k těmto knihám připojil K. náležitá *informatoria*

Ježto holdoval K. pravidlu, že jednou dobou jen jedné věci učiti jest (v XVI. kapitole české i latinské didaktiky v základě IV.), rozdělil postup učení v každé třídě tak, aby *věcné* učení v *jisté* době se konalo, v *jiné* době *grammaticální* a *lexikální* opět v *jiné*. Tak na př. v I. třídě čili ve Vestibulce Potocké měl probrati učitel opíraje se o *text maďarský* celé Vestibulum pro *věcný výklad* za první dva měsíce. Prodlením potom doby dvakrát tak

*) Johann Amos Comenius Grosse Unterrichtslehre. Einleitung, Übersetzung und Commentar von Dr. G. A. Lindner. Wien 1877. Str. I.XXII.

***) Semper hic discentes ante se habebunt *textum*, res verbis enarrantem, et in manu sinistra *lexicon*, verba interpretans eorumque sensum mentí copulans, in dextra autem *grammaticam*, verborum structuras, qua arte fiant, explicantem. (Op. did. omn. II. str. 162., §. 20).

dlouhé měli se naučiti žáci *textu latinskému*. Tři měsíce potom přikázány byly *mluvnici*, které tedy učilo se na textě již poznaném. Dvě neděle konečně věnovány *slovníku*, kterým měli žáci nabyti přípravy, aby později složitějších slovníků samostatně užívati dovedli, a zároveň utvrditi se v bezpečném věci pojmenování. Ježto každá kapitola učebné knihy věnována byla *zvláštnímu učení věcnému*, jakož zachováváno také ve „Světě v obrazech,“ učili se žáci skutečně v jistých dobách i věcně i formálně jenom jedinému předmětu.

V II. třídě učení jazykové počalo se od *slovníka*, postoupilo ke *grammatice* a skončilo se *textem* Janue.

V III. třídě „*grammatica elegans*“ předcházela *text* i *slovník*.

Příčiny změn těch vyložil K. obšírně v listech k učitelům jmenovaných tříd. (Op. d. omn. III. 206, 214 a 451.) Za našich dob, kde na gymnasiích jazyk latinský není jazykem vyučovacím a je potřeba rozsáhlejších znalostí reálných, K. ve způsobě tom zajisté by byl učinil jiná opatření.

Orbis pictus, svět v obrazech, již nápisem svým, který však zvláštním osudem jsa stíhán, ve vydáních a ohlášeních jenom *kuse* bývá vytýkán, prozrazuje svůj účel; zní takto: „Orbis sensualium pictus, hoc est: omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum nomenclatura, ad ocularem demonstrationem deducta, ut sit Vestibuli et Januae lucidarium.“ (Smyslných věcí svět v obrazech, t. j. všech základních na světě věcí a v životě činností vyjmenování, upravené k názornému vyučování, aby bylo Vestibulu a Janui světidlem.) Nebyl tedy orbis pictus nijakým navedením učiti se jazykům, ale nahrazoval obrazy věcného učení, kterými pro nedostatek umělců nemohly býti opatřeny knížky dříve vydané, t. Vestibulum a Janua.

V příčině *škol obecných* měl býti orbis pictus knihou, kterou žák, řádně ji probera, byl by nabyt *plné* znalosti materského jazyka v jeho základech. Mimo to měl sloužiti začátečníkům ve čtení k tomu, aby nazírajíce na jisté zvíře a znajíce zvuk, který od sebe vydává, zapamatovali si výslovnost písmene příslušného. Tak ku příkladu mělo vrčení psa připomínati znění písmene *r*. Konečně s žáky, kteří by ve škole obecné byli probrali orbis pictus, bylo by se konalo učení v prvních dvou třídách latinských rychleji a zdárněji. (Op. did. omn. III. str. 802—803, 829—830.)

IX. O hrách divadelních.

Rozepisuje se o methodě učiti mravům, praví K. v hlavě XXIII. didaktiky české v odstavce 2.: „*Děti opičátka jsou, co uhlédají, hned dělají,*“ a v odstavce 4.: „*Lidé nic nedělající — zlého dělají se učí, protože mysl prázdná býti nemůže, a nezanese-li se něčím potřebným, prázdnými, marnými, ničemnými věcmi sama sebe zanáší.* Pro kterouž příčinu dobré jest, *aby vždycky v něco zavo-*

zovány byly děti, aspoň ve hru nějakou, kteráž by zdraví těla aneb čerstvosti mysli napomáhala, a za tím čas, kterýž by zahálkou se byl strávil, minul.*)

Věren jsa zásadám těmto v *obecné* části didaktické své osnovy prouešeným, opakuje a dodává potom K. i ve *zvláštních* didaktických spisech, jako ku př. v Informatorii školy materské**) v hlavě VII.: „Děti vždycky rády dělají něco, protože krev mladá tiše státi nemůž. A to jest hrubě dobře: nerci-li jim toho brániti nesluší, alebrž i *zamýšleti* jim, *aby vždycky co dělati měly*. Necht jsou mravenčkové vždycky se okolo něčeho čmýrající, nosící, vláčící, skládající, překládající: toliko *aby rozumně dělaly, což dělají, pomáhati jim a ukazovati všeho vzor*, by pak titěrky byly (jakož v jiném jich cvičiti nejprv nelze) *neliknovati se pohráti s nimi*.“ — „Což bude učitele čistá výhoda!“***)

O pravdivosti všeho toho přesvědčen jsa, ukazoval K. stále také k druhům her, kterými by měly dívky býti zaměstnávány.

Jeden pak z druhů těch jsou *hry divadelní*, které tedy nejsou od Komenského pěstovány z příčin nahodilých, anobrž činí v *učebné osnově jeho veledůležité pásmo* — posud ovšem velmi málo povšimnuté a tedy ještě neoceněné. Že tomu tak, poznáš z osnovy Komenského pro „školu pansofickou“ (v překladě p. Zoubkové na str. 22 v §. 59). Tamť chce K. tomu, aby učení rozděleno bylo v každé třídě co do směru na trojí, t. „**hlavní, vedlejší a pobočné**.“ **Hlavní** směr studií měl účelem podstatu, jádro a *trest moudrosti, výmluvnosti, počestnosti a pobožnosti*; **vedlejší** tomuto učení měl pomahati studii *historickými, cvičením vtípu dle libosti zřízeným a volným čtením knížek vhodných*, ku kterým nebylo potřetí návodu učitele; **pobočného** směru účelem pak bylo pěstovati čerstvost zdraví a bystrost mysli *zábavami a hrami*.

O původu divadelních her Komenského podal p. ředitel Zoubek v překladě téže „Školy pansofické“, na str. 46 v poznámce 87. tuto zprávu ze slov samého Komenského: „Macer, rektor gymnasia Lešenského, l. 1651 rozvedl část „Brány“ Komenského (svět věcí přirozených) v rozpravu a v děj divadelní. Když ji K. počátkem l. 1654 v Šar. Potoku se žáky svými provozoval, tak zalíbila se a v mládeži takové k pilnosti učinila povzbuzení, že K.†) v kratičkém čase, od ledna do 24. měs. dubna 1654 celou

*) Ve veliké didaktice latinské na témž místě zní text takto: „Arcendae proinde sunt a juventute omni studio omnes corruptelarum occasiones, uti sunt . . . otia, ne nihil agendo male agere discant . . . Praestabit igitur semper occupari sive seriis sive ludicris.“

**) Kořínkova vydání str. 57. — Srovnej tamže str. 47—48., 53—54. 58—59.

***) Ve vydání Kořínkově nedobře ve větě té nahrazeno jest slovo *fortel* slovem *spůsobilost* (str. 59.).

†) Poněvadž jmenovaný Macer v práci počaté, zachvácen jsa nemocí úplného ochrnutí, pokračovati nemohl, vykonal ji K. sám.

„Bránu“ v osm her divadelních převedl, kteréžto dílo v sebraných jeho spisech (III.) od str. 831—1040 dosahuje. Dílo to, kdyby podrobněji bylo vyloženo, mohlo by snadno býti příčinou ku skládání prospěšných her didaktických.“

Osnova her tato jest.

Ptolomaeus I., král egyptský, přítel věd a umění i knih, za kteréhožto krále i písmo sv. St. zákona z hebrejského na jazyk řecký přeloženo bylo, rádců svých, *Sokrata*, *Platóna*, *Eratosthena*, *Apollonia*, *Plinia ml.* atd., dotazuje se, kterak by vzdělanost lidská zvelebována a šířena býti měla. Rádcové k pokynutí královskému volají před shromážděný slavný sbor, kterému král je předsedou, různé osoby, jež pak vykládají a ukazují skutečně vše to, co v textě Janue obsaženo jest, vysvětlujíce zároveň co ta neb ona věc a odkud jest, nač a jak se jí užívá, jak se to neb ono umění lidské provádí atd. Předvolané osoby vzaty jsou dílem ze skutečných poměrů společnosti lidské, dílem zastupují jisté zjevy přírody jako *Aquinus* (Vodní), jenž o vodstvu na povrchu zemském činí výklad, *Marinus* (Morský), jenž zvláště úkazy mořské popisuje, *Nubianus* (Mračný), jenž objasňuje proměny par, anebo představují jisté druhy vědění lidského jako *Dendrologus* (Stromoznalec), *Anthropologus*, *Scholarcha*, *Didacticus* atd.

Herci byli ovšem žáci, kteří po náležitě přípravě a učiněném pokuse školním za jistých pevně ustanovených slavnostních dní hráli před obecenstvem (přátely školství a rodiči), a takou veřejnou zkouškou prokázali svou působivost ve vědění, umění a chování. Hra konala se na dvoře školním, za deštivého počasí v síních učebních.

Obecný nápis, který dal K. všem osmi hrám, zní:

„*Schola ludus seu encyclopaedia viva, hoc est: Januae linguarum praxis scenica, res omnes nomenclaturá vestitas et vestiendas sensibus ad vivum repraesentandi artificium exhibens amoenum.*“ *)

Spojitosť různých her s „Januí“ naznačují výslovně i nápisy jim dané, totiž:

1. „**Brány jazykův divadelního výkonu část I.**, v níž předvádějí se na divadle věci světa velikého, které přirozeně vznikají“ (III. str. 836—863);

2. „**Brány jazykův divadelního výkonu část II.**, stavící před oči slavné děl Božích dovršení, člověka, s podivuhodnou jeho ustrojností“ (III. str. 862—879).**)

*) Škola ve hrách čili encyklopaedie živá, to jest: Brány jazykův výkon divadelní, věci všeliké, které názvoslovím oděny jsou a oděny býti mají, předvádějící smyslem v podobě živých, umělých a lahodných představení.

***) V kuse tom nepředvádějí se toliko popisovatelé tělesné ustrojnosti člověka, ale i znalci duševních jeho schopností, ano znalci také tělesných a duševních chorob lidských.

3. „Brány atd. část III., znázorňující ve scénách *svět umění*“ (t. j. všechny stavy společnosti lidské, provozující živnosti, řemesla a umění v užším slova smyslu) (III. str. 880—906);

4. „Brány atd. část IV., ve které *trojtřídní škola**“ (schola trivialis), která by hrou napodobena býti mohla, v živém obraze se ukazuje“ (III. str. 906—931);

5. „Brány atd. část V., kde představují se *vysoké školy* (academia) se čtyřmi nejvyššími fakultami svými a s vědeckým studující mládeže cestovnictvím i ublazeným rozmlouvání způsobem“ (III. str. 932—967);

6. „Brány atd. část VI., předvádějící mravní stránky života lidského“ (III. 968—989);

7. „Brány atd. část VII., představující poměry v rodině a v obci“ (III. 989—1017);

8. „Brány atd. část VIII., ukazující zjevy ze života státního, církevního a z prozřetelnosti božské“ (III. 1018—1040).

Ke hře pod č. 4. jmenované sám K. se zálibou ukazuje, my pak zvláště proto k ní obracíme zřetel, že z ní nejjasnějšího nabýváme obrazu o škole vyučující dle didaktických zásad a pravidel Komenského, a potom že hrou tou, ve které žáci nábodují učitele a dozorce škol, vykládali si *cíl té a oné učebné třídy, účel učebných knih, způsob učiti věcem, jazyku a mravům, prostředky kázně* atd., a **připravovali se pro stav učitelský tak, jak k tomu za doby i Komenského i po něm nikde neposkytovalo se příležitosti.** Byly to slavné pokusy praktického vyučování, konané před vybraným obecnstvem.

Kdo čta aspoň osnovu her jmenovaných dovede živě představit si, která žáci, majíce hráti na krále, ministra, didaktika, scholarchu, učitele školy obecné, latinské i vysoké, na rolníka, zahradníka, řemeslníka, dělníka v továrnách, obchodníka, lékaře, soudce, duchovního, otce atd., atd. . . . dle požadavků Komenského od učitelů cvičeni byli v chování, jaké svědčí tomu a onomu stavu: ten zajisté vyrozumí tomu, co znamená v učebné osnově Komenského vedení mládeže k slušnosti, zdvořilosti, vůbec pak k mravům a pobožnosti a jak důležitým prostředkem učení toho byly zosnované hry divadelní. Důležitost tu vysvětluje sám K, řka:**) „*Předně* zajisté jednáním toho způsobu jakožto veřejným přede tváří diváků, cvičí se vtip lidský v bystrosti mnohem moc-

*) Že název latinský „*schola trivialis*“ vykládati se má na tomto místě ve smyslu „trojtřídní školy latinské,“ jde jednak z obsahu hry sem svědčící, jednak ze slov samého Komenského, jenž (Op. did. omn. III. p. 966) dí: „*Num aliquis comparato sibi triviali in schola linguae latinae usu privata jam authorum bonorum lectione evadere queat vir doctus?*“ (To jest: Zda může kdo po vykonaných studiích na trojtřídní škole latinské státi se učencem soukromně, bez studií akademických?).

**) Viz str. 37—38. v překladě „Školy pausofické“ již výše jmenovaném.

něji, nežli napomínáním jakýmkoli nebo i veškerou mocí kázně dosaženo býti by mohlo. Čímž stává se, že všeliké věci paměti hodné, jako živé jsouce představeny, snadněji v mysl vštípeny bývají, nežli kdyby toliko slyšeny neb čteny byly, a snadněji přiučí se tak mnohým veršům, průpovědům, ano celým knihám nežli rozemláním po kouscích. *Druhé*, jest žákům znamenitou ostruhou i další dychtivostí jedno z druhého pochybovati, když vědí, že přede tváří mnohých lidí buď chválou pilnosti nebo hanou nedbalosti podělení býti mají. *Třetí*. Ano veřejný ten důkaz pilnosti učitelů, svěrencům jich věnované, i samým mistrům ostruhu dává, že chválu svou na tom zakládajíce, aby žáci jejich na jeviště byli přivedeni, v bedlivosti neustanou. *Čtvrté*, rodiče to rovněž těší a působuje, že nákladu nelitují, když vidí, že synové jich švarně prospívají a obliby veřejné docházejí. *Páté*. Objevuje se tím způsobem vtíp vynikající a bývá určitěji poznáno, ku kterému studiu každý zvláště zrozen jest, i kteří chudobní před ostatními podpory zasluhují. *Konečně* (a to největší důvod jest, i sám jediný ku schválení divadla postačuje) poněvadž *živobyti těch* (zvláště těch, kteří pro církev, obec a školu určení jsou — jacíž ovšem jsou ti, jež škola do vzdělávání přijímá) *rozmlouváním a činěním ztrácena býti má: bývá mládež krátkou cestou a příjemně tím způsobem příklady a dychtivostí k tomu přiváděna, aby zvykla si na rozličnost věcí pozor míti, k rozličným otázkám v tu chvíli odpovídati, slušně se pohybovati, obličej, ruce i celé tělo v přirozené míře držeti, hlas ohýbati a měniti, slovem: osobu, jakoukoli počestně představovati, a při tom při všem přišelštilou ostychavost odložit, volně si vésti.*

Kterých výhod poskytovaly Komenského hry divadelní učitelé tím, že uče čemukoli z grammatiky, mohl dovolávati se příkladů z textu, který znali žáci ne-li celý, tedy aspoň po velkých kusích z paměti, o tom netřeba šíře mluvit.

X. O úkolech a zkouškách.

Kdo opravdově učí, učí, aby naučil. Zda-li však naučil, o tom třeba nabyti přesvědčení. Ale přesvědčení toho nabyti lze jednak jenom **úkoly**, kterými žáci dávají na jevo, jak co pochopili nebo jak co dělají dovedou, jednak toliko **zkoušením** žákův. Úkoly a zkoušení v podstatě jedno jsou, neboť mají-li býti úkoly učitelé prostředkem, aby se přesvědčil, zda-li učil zdárně, tedy rozumí se samo sebou, že musejí učitelem býti pozorovány. *Úkoly ústních* nelze jinak pozorovati než *vyslýcháním*, tedy zkoušením; zkoušíme nejenom *otázky* dávající nýbrž i nařizující, aby to neb ono slovy bylo proneseno a vykonáno. A co platí o úkolech ústních, platí i o *písemných*: i písemný úkol jeden každý jest učitelé *zkouškou*, zdali učení toho jistého oboru kouvalo se zdárně, jako má býti žáku prostředkem utvrditi se ve věci na-

učené, a povzbuzením užívati poznaných sil svých. Kdo tedy úkoly dává, avšak jich neprohliží, koná něco, jenom proto, aby co konal, čili jinak (a povězme si to hodně upřímným slovem) dělá komedii. A podobně jenom komediantství provází, kdo nedospělým žákům činí „přednášky“ zanedbávaje zkoušením o účinku „přednášek“ se přesvědčovati.

Vše to jadrně vyslovuje K., žádaje, aby učitel, *vůdce*, „**stále se ohlížel, aby zvěděl, následuje-li žák a jak.**“

Pravíť v hlavě III. a §. 13. hovoru „O škole latinské trojtřídní“: „Nejvíce při začátku věcí potřebí jest pozornosti a opatrnosti, stříci se, *aby v něčem nebylo pochybeno.* Ne proto, že by tu pochybiti škaredější bylo nežli později, ale proto, že by škodlivější bylo v následcích. Nebo *chyba s počátku malá roste pokračováním, plodíc jiných ze sebe více.* Tedy: s počátku vždy zvolna, ne mnoho, ale důkladně! *A kdyby vloudilo se nějaké pochybení, budiž opraveno hned v samém chybném činění, aby nepustilo kořenů.*“ *)

V „analytické“ didaktice, dle překladu p. Zoubka na str. 18—19. stanoví pravidla:

„Učitel a učeň stále obapolně na sebe pozor mějte!

Učeň učitele všude napřed jdoucího všude následuj!

Kolikrát učitel učně chybovati vidí, tolikrát jej z chyby napomeň a pouč, aby lépe chodil po stopě!

Sklad každé vědy (nebo i všech věcí věditelných) v řetěz uvéstí sluší, v němž by všecko souviselo, aby totiž vykládání pozdějšího učiva z předcházejícího vycházeti, na něm se zakládati zdálo a paměť i praxi od něho s sebou vleklo. Avšak *opakování**)* předešlého budiž vměšováno.

Učení prvější puštěno nebud, dokud není zcela v naši moci. Při následujícím předešlé opakuj!“

V §. 21. své „Školy latinské ve tři třídy rozdělené“ dí v témž smyslu: „Chceš věděti, zda-li žák něčemu se naučil? Kaž, aby odříkával, hned uhlídáš. *Chceš poznati, zda-li tomu rozumí?* Všelikými rozbornými otázkami naň dorážej, *hned se ukáže, i když způsob, pořádek, sklad otázky samé proměníš.* *Chceš zvěděti, zda-li také*

*) O náchylnosti člověka k chybám a vůbec ke zlému učeno, rozumováno a bájeno po všechny věky mnoho; povšimnutí hodno jest, kterak o též věci pronášá se K. v „analytické didaktice“ (v přeloženém českém vydání na str. 20.), řka: „Zlému snadněji naučíš se nežli dobrému. (Důvod: Pravé a dobré jedno (unum quid) a prosté jest, poblouditi však tisícovým způsobem možná. Snadněji jest tedy upadnouti do jednoho z toho, co mnohonásobné jest, nežli naléztí to, co jediné jest“ — jako bys řekl: Příмка mezi dvěma body jen jediná jest, křivek množství; křivek mezi těmi body naděláš snadno, přímkou učiniti nedovede každý. —

***) Netřeba tuším připomínati, že opakování to není tak míněno, aby učitel sám opět říkal, co dříve vykládal, ale tak, aby zkoušeje opakoval.

toho, čemu se naučil, umí užívatí? Beznámýná práce, již nařídíš, hned objeví.“

Důsledným způsobem nařizuje K. v „*zákonech školy dobře spořádané*“ ve stati VIII. *časté zkoušky*, t. „1. hodinové, 2. denní, 3. týdenní, 4. měsíční, 5. tříměsíční a 6. roční.“ „Hodinové konány budtež od učitele, denní od desátníka, týdenní od žáků samých, měsíční od ředitele, tříměsíční a školní od dozorců.“*) „Učitel každé hodiny zkusiž žáky své všecky (ačkoli ne každého zvlášt, jest-li jich mnoho), i očima i hlasem se vptáváje.“

Za naší doby vytratilo se z obyčeje zkoušení žáků slabších od pokročilejších, t. od dekurionův a p., ale prospěch školní tím nezískal.

I proti zkouškám (a opakováním) soustavně konaným patrná nechut se jeví; ale i to děje se na škodu školy, a to zvláště v předmětech takových, kde učivo rozprádá se rozmanitým pásmem neposkytující hojných příležitostí, aby každou svou částí přešla opakovalo se v následujících. Kdo na př. v dějepise po jistých periodách nezastaví se, aby ponukl žáky k samočinnému opakování, a nezkouší, nedocílí „hodinným“ zkoušením ani spojitého vědění ani působivosti žáků vykládati větší nějaký celek souvisle.***) Chybuje, kdo „hodinnými“ zkouškami pohrdá, ale chybuje neméně i ten, kdo občasných zkoušek zanedbává. *Občasná opakování* a zkoušení Komenským hájené zakládá se ovšem na *věcné členitosti učiva* a nikoli na pouhém průběhu časovém. K. uče všemu z *jediné knihy učebné*, učivo opakoval několikrát do roka.

I divadelní hry Komenského byly jako *žákům úkoly* slavnostní, tak *učitelům zkoušky* — konané před *obecenstvem* — a vůbec prostředek, opakovati učivo věcné i formální a mravní.

XI. O „pansofii“ a „škole pansofické.“

„*Nepřipraveného k učení učiti nepočínej!* Jakož nelze mluvíti tomu, kdo nechce poslouchati, nelze nic ukazovati tomu, kdo nechce se dívati a nelze předcházeti toho, kdo nechce následovati, tak nelze učiti toho, kdo nechce se učiti.“ Pravdivost výroku toho (v „*analytické didaktice*“ přeložené na str. 13) pocítil K. za živobyetí svého velmi často, a pokud běží o „pansofická“ jeho snažení, poznal by i dnes ještě hejna ctitelů svých, ku kterým sám sic jasně mluví ve spisech svých, ale kteří nechtí poslouchati.

*) Podrobného zkoušek těchto výkladu dočteš se v „*Jana Amosa Komenského Drobnějších spisech některých*“, vydaných nákladem Besedy učitelské v Praze od p. Zoubka r. 1876, na str. 59.

**) Dobře stanoví „*Organisační statut ústavův učitelských*“: „Na veškerých stupních dějepisného učení pěstuj se volně živé a souvislé vypravování“ — kterého však nikterak nedocílí se kouskovitými otázkami a odpověďmi, ale ovšem zkušecím opakováním složitých částí dějepisných.

Kdežto K. vzrůst vzdělanosti lidské *pořád a pořád* porovnává se stromem, jenž z kořínků, chráněn a ošetřován jsa náležitě, ujímá se, ratolesti pouští a mocně se rozkládá *v jediný organický celek*, vykládají se pansofické snahy jeho přece tak, jakoby z čista jasna zázračně v něm se byly zrodily teprv asi r. 1634: a kdežto všechna osnova Komenského spočívá na požadavku, aby naučil se člověk „obraceti sebe i všecko k studnici té, z níž plyne všecko (ad Deum omnium fontem),“ blouzní se přece o tom, jak prý K. při vznešenosti snah svých konečně přece jen dá se poutati biblí!

Kdo o sobě psal „*Moravus ego natione, lingua Bohemus, professione theologus, ad euangelii ministerium anno Christi 1616 vocatus*“, a kdo ve všech paedagogických i jiných spisech mysl lidí k pobožnosti, k úctě *zjeveného Boha*, obracel, ten, jsa charakter, jakým K. byl, nikdy ani ve snách nepomyslíl na nějakou „vševědu,“ jejíž počátkem a koncem nebyl by Bůh, jenž zjevil se v písmech svatých. Je to konsekvence přísná a přesná, dává-li K. „vševědě“ obmyšlené titul: „**Pansophiae templum ad ipsius supremi architecti, omnipotentis Dei, ideas, normas legesque extruendum, usibus catholicae Jesu Christi ecclesiae, ex omnibus gentibus, tribubus, populis et linguis collectae et colligendae, consecrandum.**“ Nejjadrněji a nejpřípadněji, ač jen několika slovy charakterisuje p. Zoubek „pansofii“ Komenského v „Životě“ jeho (na str. 36. a 37.) říká: „Jako v Bránu jazyků pojal *pojmy z veškerého oboru přírody, vědění a činění lidského*, pokud bylo zapotřebí, aby *mládeži* zároveň s nimi hojný sklad jazyka latinského v paměť uložil, tak by byl rád pro *dospělé* způsob vyhledal, jak by *všelikou moudrost a umění* nejsnadněji *přehlednouti, rozumem obsáhnouti a sobě i celému člověčenstvu ve prospěch, k upokojení a blaženosti* obrátiti mohli. **Nešlo tu o novou soustavu filosofickou než o metodu, o suadný přehled a jisté osvojení si věd pro osvětlení rozumu i pro praktické nyníější i pro budoucí živobyti“.***)

Podobně pronáší se K. sám i o „škole pansofické“, kterou sic zříditi mínil, ale nemohl. „My pak přejeme si školu moudrosti, a to školu moudrosti povšechné, školu pansofickou, totiž dílnu, v níž by všichni (ku vzdělání připuštění) ku všem potřebám života (tohoto i budoucího) cvičení byli, a to na jisto, cestou totiž

*) Kterak v příčinách výše vyložených o potřebě jednoty ve vědění lidském srovnávají se s Komenským i nejslavnější filosofové novověcí, doloženo buď zde alespoň jedním příkladem. V obecné paedagogice Herbartově čteme tato závažná slova: Die Menschheit selbst erzieht sich fortdauernd durch den Gedankenkreis, den sie erzeugt. Ist in diesem Gedankenkreis das Mannigfaltige lose verbunden: so wirkt er, als Ganzes, schwach; und das einzelne Hervorragende, wie ungereimt es sei, erregt Unruhe und Gewalt. Ist in ihm das Mannigfaltige widersprechend: so entsteht unnützes Disputieren, das, ohne es zu merken, der rohen Begierde die Kraft überlässt, um die es streitet.“

tak bezpečnou, že při nikom, kdo by jí veden byl, nebude moci býti shledáno, že by něco z věcí naprosto nevěděl, něčemu naprosto nerozuměl, něčeho ke skutečným a slušným potřebám naprosto nedovedl obracet i nebo něco pohodlně pověděti“. A proto zosnoval školu pansofickou, „aby veškera hojnost věcí věditelných vyčerpána býti mohla,“ v *sedmero* třídy. „*Tri první nejnížší nejvíce pro probouzení smyslu*“ (t. škola trojtřídní latinská) „*tolikéž tříd pro vytříbení věcného rozumění, poslední pro povznesení myslí mocí zjeveného světla až k Bohu,*“ a chce tomu, „aby sedmi-třídní ta škola *sedmero knih* měla, po nichž by **veškera hojnost** toho, čemu moudře učiti se a co věděti sluší, *tak byla rozvedena*, aby nic jinde hledati nezbývalo než v knihách těch“ (v překladě p. Zoubkově na str. 2., 17. a 19.).

Ve všem tedy osnování vychovatelském i ve všech snahách po obohacení dospělých lidí vědomostmi a uměním jeví se stále jeden a týž důsledný Komenský, „professione theologus“, pandi-daktik, panmethodik a pansofista křesťanský s biblí v rukou.

XII. O akademii a kollegiu didaktickém.

Jako „latinská škola“ Komenským navržená ve Veliké didaktice a „škola pansofická“ později zvláště zosnovaná nikdy nevešly ve skutečnost, tak zůstal i návrh Komenského ke zřízení akademie a kollegia didaktického pouhým návrhem jak v české tak i v latinské Veliké didaktice.

Nicméně, protože značí se i v nich důkladnost a obsáhlost učebné osnovy Komenského, žádá toho úkol, který jsme si zde vytkli, abychom i o těchto dvou ústavech hlavní myšlenky Komenského pronesli. Ježto česká didaktika přístupna jest všem a ježto v latinské osnova jest podrobnější, protože pozdější, vybírám text z didaktiky latinské.

O tom, koho by po vykonaných studiích na „škole klassické“ (latinské neboli pansofické) na vysoké školy čili na akademii bylo pustiti, měla rozhodnouti zkouška, kterouž měli zříditi scholarchové čili správcové škol. Naše tak řečené *zkoušky maturitní* v zásadě vyhledávány jsou tedy již od Komenského, třeba jsme jich nabyli v neladné podobě*) teprv ze vzorů pruských.

Mladík ke studiím akademickým připuštěný měl tam opět důsledně dle základní osnovy K. vzděláván býti všeobecně, jakkoli hlavní učení jeho mohlo směřovati buď k theologii nebo k státní službě („politice“) nebo k lékařství atd. Proto chtěl K., aby i

*) Viz Naučný Slovník. — K. slova v té věci znějí takto (Op. did. omn. I. str. 182): Consultum ergo esset sub exitum scholae classicae *publicum ingeniorum examen* institui a scholarhis, illorumque arbitrio determinari, quosnam adolescentum ad academiam mitti et quos ad alia vitae genera destinari conveniat.

na akademii konána byla studia v pravdě všeobecná, aby nic nebylo ve spisech neb moudrosti lidské, o čem by na akademii ne pojednávalo se.*) Neboť „mládenec, skrze tyto čtyři školy (materskou, obecnou, latinskou a vysokou) prošlý, bude jako spanilý, urostlý, rozložitý strom, plný nejen listů a větví ale již i ovoce rozkošného“ atd.**). Zvláště „vtipem vynikající mládence dobře jest pobádati ke všemu, aby πολυμαθεΐς, παμμαθεΐς a πάνσοφοι naskýtali se dostatečně“.

I na akademii mělo tedy učení býti pansofické, jakým bylo ve škole materské, obecné a latinské, jenom mělo býti jak důkladnější tak i obsáhlejší, vše dle též metody encyklické.

Vytčeného cíle dodělali se mínili K. tím, že by všelikých spisovatelů (ne věty a průpovědi toliko, jak druhdy již se bylo stalo) ale celistvé výzkumy od učencův uvedeny byly v přehledné výbory, které tehda i dříve na vysokých školách „*summae*“ se nazývaly. Mimo to měli akademikové, v hodinách řádných čili veřejných dle dotčených výborů jsouce vyučování *methodou vypravěčí*, v hodinách soukromých, neboli mimořádných poučování býti také *methodou volně hovornou*. Víme to ze hry „Akademie“, kde k otázce Sokratově, proč nevedou si professori v učení volně, odpovídá kancléř akademický, že i tak se děje, ale toliko k žádosti několika akademikův a za zvláštní plat školný.***)

Za šestileté této doby universitní aneb brzy po ní měli akademikové také konati *vědecké cesty*, ku kterým byla jim ovšem potřebná znalost *cizích jazyků*, kterým na akademii měli se přiučiti. Pro znalosti věcné, umění jazykův a povahu až do té doby (totiž do 22—24. roku) ustálenou pokládán od K. mladík za tak spůsobilého k dotčeným cestám, že byla by naděje, aby nabyt z nich pro veřejné postavení své v životě praktickém a zdárné v něm působení náležitých zkušeností. K. zajisté u věci té soudil od sebe sama, vzpomínaje si na užitek, který měl z vlastních cest za mládí svého vykonaných.

Vrcholem škol v učebné osnově Komenského mělo býti „**kollegium didacticum**“ zřízené kdekoli, aneb alespoň *spolčení se u-*

*) „*Studia tractari vere universalia, ut nihil sit in literis et sapientia humana, cuius non ibi exerceatur mercatura.*“

***) Slova Komenského z didaktiky české.

****) Op. did. omn. III. p. 935:

Cancellarius: Stans in cathedra professor libere de materia sua disserit, studiosi auscultant ad horae usque finem.

Platon: Et toto illo tempore studiosi tacent? nihil interrogant? nihil examinantur?

Cancel: Nihil. Consignant tantum sibi raptim, qui volunt, quae volunt, de illis deinde acturi inter se aut cum professore.

Socrates: Annon praestaret liberius hic versari? per formam nempe syzētéseων, vicissim exquirendo et respondendo?

Cancel: Hoc servatur collegiis privatis. A. t. d.

čenců k tomu cíli, aby, kdekoli přebývají vespolek se podporující, o výzkumy své nejen mezi sebou se sdíleli, ale i ostatním školám je oznamovali a tak základy kladli k stálému pokroku lidskému ve vědách i uměních. Proto „collegium“ a spolek takový případně nazývá i *školou škol* (schola scholarum). Že byla takováto akademie věd v našem nynějším smyslu jak důsledným tak důstojným zakončením pansofických snah Komenského, netřeba již dále vykládati.

XIII. Kterak K. výklady své opravoval a zdokonaloval.

Kdo v české didaktice (na str. 64 a 101 musejního či na str. 78 a 118 p. Beránkova vydání) čte didaktická pravidla „*Omnia docere per priora, id est per causas*“ (Všemu učití oporou o předešlé t. j. oporou o příčiny) a „*Nihil methodo analytica, omnia synthetica*“ (neučití ničemu methodou analytickou ale všemu synthetickou), tomu, zvláště nevšimne-li si, při které příležitosti obecná pravidla tato se pronášejí, podobati se bude K. nepřítelem metody analytické a naopak velebitel methody synthetické. V skutku také soudí se tak o K. i od lidí, kteří spisy jeho bedlivě studují. Dr. Hermann Hoffmeister, jenž zvláštní brožurou „*Comenius und Pestalozzi als Begründer der Volksschule*“ *) nevšední úctu vzdává Komenskému, tvrdí o něm výslovně, kterak naproti Pestalozzovi jakožto šířiteli metody analytické označuje se býti pěstovatelem metody synthetické (str. 31 atd.). A přece není tomu tak. Sám K. větu svou „*Nihil methodo analytica, omnia synthetica*“ v obecném jejím znění zmírnil již ve Veliké didaktice latinské, (op. did. om. I. p. 93) řka: „*Nihil methodo analytica sola, synthetica potius omnia*“ (ničemu neučití *jedínou* methodou analytickou, všemu *spíše* synthetickou).

A ještě rozhodněji dí v „didaktičce“, o níž sám píše že si při ní vede způsobem analytickým (Op. d. om. II. p. 93): „Části

*) Spisek tento v Berlíně u E. Bichtelebera et Co. letošního roku vyšlý zasluhuje toho, aby i od Čechů čten byl pilně. Směr jeho značí stručný závěrek, z něhož začátek zde položíme. Zní: „Fast zweihundertfünfzig Jahre sind vergangen, seit des Amos Comenius Pammethodie und Pantomdidaktik in seiner Didactica magna zuerst veröffentlicht wurde, und in unseren Tagen fängt man in Deutschland allmählich an, die Verdienste dieses Systems und dieser Lehrkunst um die Volksschule dadurch zu würdigen, dass man den Forderungen des Comenius in Bezug auf die letztere immer näher kommt. — Merkwürdigerweise finden sich alle Entwicklungsmomente der Volkserziehung in des Comenius Didactica magna vereinigt und liefern damit den Beweis, dass jener alte Pädagog zu den wenigen auserwählten Geistern zählt, welche auf Jahrhunderte voraus die Gestaltung und Entfaltung völkerbeglückender Ideen in ihrer Ahnung, wenn nicht in klarer Erkenntniss trugen.“ — Až i na středních školách v Němcích dojdou snahy Komenského důkladného povšimnutí, možná, že potom K. obživlý i k nám, na naše střední školy, vrátí se z dosavad trvajících vyhnanství!

každé věci *analysi* se poznávají; dokonaleji však bývají seznány *synthesi*; nejdokonaleji konečně příbráním nad to *synkrysi*“ (v překladě p. Zoubkově na str. 27) — ačkoli v též „didaktičce“ (na str. 26 a 40) jednou žádá: „Čeho mnoho, v souhrn budiž zahrnuto, souhrn pak větší dříve, potom menší budiž rozebírán“ a po druhé „Cvičení počínej nejmenším nikoli největším, částmi ne celkem, od prvků ne od díla hotového.“

Ale při zdánlivém u věci té odporu je patrné z příležitostí, při kterých K. věty své v příliš obecném smyslu přednáší, že toliko ve *vyjádření* myšlenky je pochybeno; ale nikoli ve věci samé. Co r. 1628—1631 křiklavě bylo proneseno, když běželo o ustanovení způsobu, jak učit *umění* a *práci*, to r. 1638 zmírněno (t. ve Veliké didaktice latinské) a všeobecnosti své ještě více zbaveno r. 1646 v analytické „didaktičce“, kdež mezi vedením ku *poznávání* věci a návodem ke *cviku* v pracech již rozhodný se činí rozdíl. A rozdíl tento nade vši nejasnost povýšen o 10 let později, když K. vykládá (Op. did. om. IV. p. 73), kterak ze školských labyrintů se vybaviti (*E scholasticis labyrinthis exitus in planum*), z prostředků k tomu cíli bezpečně vedoucích vytýká tři takto:

I. *Theorie* vykonej se předvedením (ukázáním) předmětu, *analysi*, *autopsií* (samozřením, t. j. osobným nazíráním žáka, *) [Theoria absolvitur objecti praesentatione, analysi, autopsia].

II. *Cvičení* (konání) vyžaduje vzoru, *synthese*, *autopraxie* (samostatnosti), [Praxis requirit exemplar, synthesin, autopraxian].

III. *Užívání* naučeného (vyžaduje) pravidel (poučení), *synkrise*, *osobní potřeby* (*autochresian*) [*Chresis praecepta, syncrisin, autochresian*].**)

Z výpisů těch nade vši pochybnost zjevná jest *Komenského oblíba* v *methodě analytické*, i kdybychom neukázali v též příčině k §. 28. didaktičky (v překladě p. Z. na str. 16). Ano my proti Hoffmeisterovi bychom mohli připomenouti, že K. ve *vědách* příliš *do pozadí staví* *metodu synthetickou*, kterou jedinou stávají se možnými *dějepisná vypravování, popisy vzdálených věcí* a *p. líčení*.

Jako v příčině *methody* tak znamenati lze u K. také vzhledem ke *knihám učebním* jakousi kolísavost neboli neurčitost, t. které knihy by býti měly a kolik jich.

Víme již (z V. části tohoto hovoru), že na škole obecné v každé třídě měla býti *jediná kniha*. Ve Veliké didaktice latinské

*) Také toho třeba zde povšimnouti si, že K. i o *analysi* i o *autopsii* mluví tak, že *methoda* ne dle učitele ale dle žáka dostává název. Žák na předmět jemu ukázaný, před mysl jeho předvedený, nazíraje *analysi* koná *pomocí čili vedením učitele*.

***) V témž smyslu dí (Op. d. om. II. na str. 205): Qui non diu multumque scriptavit, scribere nunquam potest bene (Kdo nepsal dlouho a mnoho, psátí nikdy neumí dobře).

ustanoveny jsou rovněž tak jako v české jenom čtyři knihy pro 6 ročníkův, avšak v latinské vedle těch čtyřech (jmenovaných v VII. části této rozpravy) výslovně uvádějí se ještě knihy *pomocné* (*libri subsidiarii*) a to hlavní povahou svou *slovníky* (Op. d. om. I. p. 131) a zvláštní rukojeť *dějepisná* (I. p. 180). O něco později (r. 1640) navrhl K. v listě k Bohuslavu Lesczynskému, primasovi v království Polském, mimo knihy již dotčené „*pansophii*“ a „*pandogmatiku*“, obě tyto s „*panhistorii*“ klada v *jeden druh učebních knih realných* naproti oněm výše poznamenaným *jazykovým*.*) Ale v návrhu na organizaci „školy pansofické“ (v překlade p. Z. na str. 18—19) opět žádá se, „*aby sedmitřídní ta škola sedmero knih měla, po nichž by veškerá hojnost toho, čemu moudře učiti se a co věděti sluší, tak byla rozvedena, aby nic jinde hledati nezbyvalo, než v knihách těch aby vše nalezeno bylo*“ . . . „*Každá z těch knih aby obsahovala celý úkol třídě její vykázaný.*“

I tato kolísavost snadno se vysvětlí, povážíme-li, že šlo o *návrhy* příležitostné a dodáme-li, že K. sám již ve Veliké didaktice o této věci se pronesl: „*Praxis ipsa caetera ultra dabit*“ (praxi samou ostatní se objasní).**)

Povážíme-li k tomu všemu, že Komenský první soustavné učení realiím do škol teprv zaváděl, a tedy že obory realií (ač vyjmete-li přírodopis) celkem nebyly ještě obsáhlé (jmenovitě za doby 30leté války): pochopíme i to, proč K. pro každou třídu jako jednu knihu tak i *jednoho učitele* si přál. Měnil-li však po potřebách v praxi tu a tam své návrhy a knihy, byl by změnil opět dle potřeb se naskytajících i počet učitelů zvláště ve vyšších třídách školy pansofické. Pokud k učení na př. zeměpisnému stačila jedna foliová strana ve 3. latinské třídě Potockého gymnasia (viz *Atria* hlava LVI — Op. did. om. III. p. 635—636),

*) Viz p. Zoubkova spisu „Život J. A. Komenského“ str. 40.

**) Kterak vydané knihy K. sám opravoval, aby byly mládeži působilejšími a vyhověly pravidlům didaktickým, o tom služtež za vzory tyto dva příklady, vyňaté z *Vestibula* a z *Janue*.

Prvního vydání *Vestibula*
cap. I.

(Op. did. omn. I. str. 305)

De accidentibus rerum.

Deus est aeternus, mundus
temporarius.

Angelus immortalis, homo mor-
talis.

Corpus visibile, spiritus
invisibilis, anima itidem.

Coelum est supremum, aër me-
dius, terra infima.

Nubes est remota, nebula pro-
pingua. Locus est magnus aut
parvus, tempus longum aut
breve.

Třetího vydání *Vestibula*
H.

(Op. did. omn. III. str. 142)

Omnia, aliquid, nihil

habent sua nomina;

omnia sunt: Deus mundus, homo;

aliquid est: res, modus (rei), motus;

in rebus est: totum, pars, defectus;

in motu: causa, vis, instrumentum;

pars est: dimidium, frustum, mica;

in toto est: principium, medium finis;

ordo, tempus, locus;

in ordine sunt: numerus, mensura,
pondus;

in tempore sunt: momentum, mora,
hora, dies, septimana, mensis,
annus, seculum, aevum.

potud nebylo potřebí zvláštního učitele zeměpisu atd. Mimo to kde nebylo map zeměpisných, odbýl se místopis a p. krátce.*)

Prvního vydání Janue
LXVIII.

(Op. did. omn. I. p. 287.)

De schola et institutione.

Quoniam literati ad omnia habiles esse, idiotae vice versa parum societati humanae conferre deprehenduntur, scholis ubi rudes erudiantur, opus est. At hae non sunt, ut fatui opinatur, carnificinae sed ludus, dummodo discipulus docilis callidum cordatumque nanciscatur praeceptorem. Ille enim si discit sponte, percontatur (quaerit) avide et auscultat attente, hic docet lubenter, informat provide et inculat assidue, uterque habet eximium delectamentum.

Třetího vydání Janue
L. Scholae.

(Op. did. omn. III. 528)

Scholae, cur necessarie. Docens et discens quales requirantur . . .

Schola est officina transfundendi eruditionis e libris in homines, ubi necesse habent exerceri juniores (qui optant ordini vitam sapienter et transigere prospere) non solum in literatura sed in omnibus, quae perficiunt naturam humanam: nempe ut praediscant recte agere, recte loqui.

Qui docet est doctor, qui discit, discipulus: quorum ille si fuerit doctus et didacticus (cui adsit communicandi aliis doctrinam guaritas et promptitudo) hic autem docilis et disciplinosus (quotidie aliquid rescire ac addiscere avidus); uterque habebit delicias, *scholaque fiet ludus*, dum operae peragentur ludibundis utrinque.

Pro které příčiny K. vykonal opravy ty a k nim podobné, toho se dočísti lze jednak v „Nejunovější methodě“ (Op. did. om. II. 273—305), jednak ve Ventilabru (tamtéž IV. 41—64). Jedné takové příčiny nezamlčíme, ježto z ní poznati lze moderním Jacotovcům, že jejich nálezy odsoudil již Komenský svou zkušeností, vykládaje, proč z dělal Vestibulum po druhé jinak, než znělo původně. Pravít (Op. did. omn. II. p. 175 a 176.)):

„V prvejším Předbrání (Vestibulo) vpravil jsem slova v kratičké průpovědky (větičky) k cvičení ve skladbě, jež by zároveň myslí pojímali se měla. Však brzy potom omyl zpozorovav odhodlal jsem se odvolávati. A odvolávati i věci té prostější začátek činiti, pobádají mne i nyní pravidla učebná. Mýlením arci zmýlili jsme se, totiž já a přátelé moji, pokusivše se i v jazyku první začátky od slov spojených, od průpovědí (od vět) činiti; a divím se věru už sám, kterak jsme tak poblouditi mohli ve věci té! Arci pojala mne a mnou jiné ona šalba rozumu, již jsem v předmluvě k Bráně (Januae) tak říkáje za základ díla od nás předsevzatého položil: že totiž z pouhých slůvek různých řeč právě tak nemůže vznikati, jako ani písek nedá se v otěpky vyzáti ani zeď z tesaného kamene bez vápna vystavěti. Jako by věru nebylo třeba, kameny zvlášt ze skály lámati, svážeti a otesávati dřívě, než by do stavby přišly! Zcela tak přihodilo se tu nám, jako jiným jinde zhusta, ba všem lidem vždy při závratěch se přiházívá, že totiž přílišné spěchání k cíli vytčenému a z dále pozorovanému od cíle nás buď odmítá neb aspoň zdržuje, mezi tím, co urychlenými skoky do rozpuknit a jam se řítime, z nichž se vybaviti buď nikdy nelze, nebo jen ne snadně a ne rychle. Nebo začítí učení jazyku od průpovědí (vět), což jest jiného než odchýliti se od samotinkých šlepějí přírody (jež umění lidskému vždy ukazuje vzor)? Příroda zajisté že všechna díla svá od nejnemších věcí počíná a od prostých k složeným postupuje, zjevno jest. A

P. Hoffmeister (na str. 23—24) za zvláštní zásluhu klada Pestalozzovi vývoj metody názorné, omlouvá Komenského, proč on, kterak by též metody bylo mělo se užívati, neukázal, spokojiv se pouhými theoretickými pokynutími. Avšak i v té věci p. H., nemoha čerpati poučení z veškerých spisů Komenského, Komenskému křivdí, jsa ovšem (jakož patrno ze strany 37.) toho mínění, že „Orbis pictus“ byl Komenskému jediným prostředkem názorného vyučování. Kdo hru „na školu“ přečetl, jinak soudí. „Kterak učíte textu Janue?“ táže se tam didaktik učitele (III. p. 927), načtež odpovídá učitel: „Ukazuji věci samy, slovy naznačené, dají-li se samými sebou ukázati; nedají-li, kreslím je na tabuli aneb líčím slovy tak, že představou na myslí býti musejí. Anebo vyvedu žáky do zahrady, na pole, do vinice, do lesa a k řemeslníkům atd., aby, co a jak tam se děje, sami pozorovali, sami vůni květin poznávali. A tak i před jiné smysly cokolí lze předvádím“ . . . Tam na str. 919 učí učitel dle not zpívati „ut re mi fa sol la, la sol fa mi re ut“ atd., tam (str. 948—950) zeměpisec stoje před globem, vykládá žákovi k otázkám jeho podobu země, její velikost, pásy ponebí, délku dní a nocí, tam ukazuje ve výkresích geometr, co úhel je, co kruh, co poloměr atd. Tam

vidíme, že umění ji zdařile napodobuje, kdekoli ji (skutečně) napodobuje. V malířství jistě neučí mistr učně nejprve lidských vytvořovati tvárností ani některých částek tvárností, k. př. oka, nosu, povrchu úst a t. d., nýbrž zkouškami prvnimi jemu jsou *body a čáry*. Podobně, umění čtenářské kdo kdy začal od spisu nějakého neb od propovědi (vět)? Vždyť v tom ani od slůvek nebo slabik začítí nelze, ale od prvních a nedělitelných základů, od *písmen*, jimž nejprve dle znamének se přiučují a potom dostatečně již je poznávše ve slabiky a slova skládati se učí. Ani nemluvnata nezačínají od propovědi (vět) materštinou mluvití, ale od nejkratších a nejsnažších slůvek. Zcela tak tedy ani cizím jazykem nikdy nikdo beze zmatek, bez nesnázi a překážek mluvití nezačne od skladby, jakož nás zkušenost několikaletá poučila. Průpovědi (věty) zajisté (byť i každá jen ze dvou slůvek byla složena) mají řeč již utvořenou, která rozkladu potřebuje. Ale jak má složeninu v částky prosté rozložiti, konu částky prosté nejsou ještě *známy*? Je-li zároveň po případě té neb oné průpovědce (větičky) vyhledávati a vštěpovati částky prosté, tož přece jest potřebí, aby skladba zatím byla zahalována a tak říkáje odkládána. Ale odkládáno býti nemůže, co žákovi jest v rukou a na očích. Tedy zmatenosti, omrzelosti a překážkám se nevyhne. Tedy aby možno bylo, jim se vyhnouti, odložme průpovědi (věty) a Bráné (Januai) jich ponechejme: zde jest *slůvka* zvlášť na myslí míti a ku cvičení ve skladbě, po tom nastupující, připravovati.“

K opravám knih pro žáky připojovány jsou ovšem také *opravené návody učitelům* (t. j. informatoria). Ale do podrobnosti toho druhu nemůžeme se pustiti.

*) V dotčeném Atrii obsahuje topografická část tento text: „*Urbes inclytæ sunt: Roma, olim caput orbis, et Constantinopolis, nova Roma, et Venetia, aquis innatantes, et Lutetia, populorum emporium, et Ulyssibona, maris dominatrix, et Londinum, opibus potens, et Amsterodamum, orbis totius emporium celeberrimum, et Praga triurbs &c. In Asia eminens Quinsai, urbium orbis totius maxima. In Africa Cairus &c.*“

vidíme žáka professorujícího, an i takové věci znázorňuje, při kterých nyní přemnobý pan professor, uče jim, pohodlně na katedře sedí, jako na př. stupně příbuzenství kreslením na tabuli obrazce:

Opravoval K. texty knih svých také v příčině věrouky? Nikoli.

Původní „Brána jazyků“ vydána (jakož od samého K. víme — Op. did. om. III. — z 2 listů mezi str. 803 a 831 vtištěných) ve 12 evropských a 3 jazycích asiatských, a proč? Protože nemajíc rázu konfesionalního neurážela citu náboženského nikde. O toto skvělé faktum se opíraje, odmítl tedy K. od sebe všechny sem spadající námítky, řka, (Op. did. om. II. na str. 185): Brána jazyků jest kniha učebná (libellus didacticus) nikoli dogmatická; v níž vyložiti se má, kterak ti a oni věci své jmenují, nikoli však vyšetřiti, zdali je správně jmenují, tím méně, zdali správně věří aneb jednají. Nenávisti u věci té všude tak dosti jest, že není potřebí, abychom i my nadýmali (Odiorum hac in re satis ubique est, ut nos quoque flabella esse nihil sit opus).

Ale kterak počínání takové srovnávalo se s křesťanskou jeho pansofí?

Velmi dobře. Viděl v každém člověku jako v sobě syna téhož jediného Boha, a miloval každého člověka a pomáhal mu

k vyšší vzdělanosti pro téhož jediného Boha (ad Deum, omnium fontem, se et omnia referens). Jenom tímto duchem řízen jsa, mohl se „český bratr“ státi učitelem Polanů, Němců, Švédův, Uhrův atd., šetře jak náboženství tak i národností jejich. Jako jsou *učebné knihy jeho bezkonfessionelné* tak jsou i *beznationalné*; ale jako K. byl a zůstal *horlivým křesťanem*, tak byl a zůstal i *horlivým Čechem*. Byl pansof v pravdě a proto dovedl *individualitu* svou i *národnost* i *náboženství* sloučiti s *lidskostí* v jeden *velebný charakter*, *cíl* a *konec to své osnovy učebné*.

Dodavek.

Nechybíme tuším, položíme-li na konci rozprav těchto přehled *životopisných dat* Komenského (dle výzkumů nejvíce p. Zoubkových), a *obsah „sebraných spisů jeho didaktických“*, ku kterým jsme se v hovorech těchto tak často odvolali.

1. K. narodil se v *Nivnici* v jihovýchodní Moravě dne 28. března l. 1592.
2. Studoval po 6 let, t. od r. 1608 do 1614.
3. Byl správcem školy *Prerovské* od r. 1614 do 1616.
4. R. 1616 na *kněze* jsa posvěcen, kazateloval potom přes rok (kde ?)
5. R. 1618 stal se kazatelem a správcem školy *Fulnecké*, kde dlel do r. 1621.
6. Po 10 let žil ve stísněném nejistém postavení na různých místech v Čechách a v Polsku.
7. R. 1632 stal se *pisářem* bratří českých v *Lešně*, kdež zprvu dozíral ke studiím těch, kdož po vykonaných studiích 4třídního gymnasia Lešenského jinde se vzdělávali.
8. R. 1636 zvolen jsa za *seniora* bratří, řídil také *gymnasium* Lešenské až do září r. 1641, kdy povolán byl do *Londýna*, kde půl roku prodlel.
9. Od r. 1642 do r. 1648 spisoval knihy v *Elbluze*.
10. R. 1648 povýšen na *biskupa* bratrské jednoty (v *Lešně* do r. 1650).
11. Komenský v uherském Vel. *Potoku* zřizuje školy latinské do r. 1654.
12. Pobyv opět v *Lešně* téměř po 2 roky, přestěhoval se do *Amsterodamu* r. 1656, kdež vydal všechny své didaktické spisy.
13. Zemřel 22. listopadu r. 1670 a pochován v městě *Naarden* od Amsterodamu na jihovýchod 8 kilometrů vzdáleném.

Když K. po vypálení města Lešenského na povolání velkoobchodníka Amsterodamského *Vavřince* z *Geerů* posledního útočiště svého našel v Amsterodamě, vydal k žádosti senátu téhož města, jakož podrobněji dočísti se lze v „Životě“ Jana A. K. sepsaném od p. Zoubka na str. 78—82., všechny své didaktické spisy ve čtyrech dílech. V promluvení k městu Amsterodamu, které předeslal před předmluvu řízenou ke čtenářům vůbec, odůvodňuje rozdělení to tím, že zahrnul :

- do I. dílu spisy didaktické sepsané největší částí v Polsku, vůbec však složené v l. 1627—1642.,
- „ II. „ , co v pruském Elbluze napsal od r. 1642 do r. 1650 ;
- „ III. „ , co složil prodlením v Uhrách za 4 leta. 1650—1654,
- „ IV. „ konečně vřadil písemné didaktické plody Amsterodamské.

Plný nápis díla věnovaného „*Urbi eminentissimae Amsterodamo, emporio orbis celeberrimo, ejusque sapientissimo senatui*“ zní : „*J. A. Comenii Opera didactica omnia. Variis hucusque occasionibus scripta, diversisque locis edita : nunc autem non tantum in unum, ut simul*

sint, collecta, sed et ultimo conatu in systema unum mechanice constructum, redacta. Amsterodami, impensis d. Laurentii de Geer, excuderunt Christophorus Cunradus et Gabriel à Roy. M. DC. LVII.“

Vydání jest foliantové o listech něco málo menších, než má náš obyčejný psací papír. Tloušťka svázané knihy obnáší něco více než decimetr. Rozpravy didaktické paginovány jsou z pravidla po sloupcích, a to po dvou na každé straně; listy dedikační, zprávy a p. objasnění tištěny jsou bez sloupcův, a z pravidla paginace nemají. Nepaginované činí celkem 12 listů. V paginaci III. díla jakýmsi nedopatřením po str. 718 následuje 734 a po str. 803 str. 829; na posledním tomto listě vykládá K. účel spisu „Orbis pictus“.

Jednotlivým dílům předeslány jsou obsahy přehledné, ale opět nedopatřením stalo se nejednou, že název rozpravy v obsahu jinak zní než v textě; ano v obsahu ke II. dílu pod č. 7. čteme „De Atrii L. L. Rerum et Linguarum Ornamenta exhibente relatio“, kdežto v textě pouze čtyři sloupcové řádky dávají návestí o tom, že K. povolán byl do Uher právě, když jižž Atrium připravoval k vydání.

Ačkoli v „Životě“ již jmenovaném p. Zoubek na str. 122. obsah sebraných spisů podal, přece pro souměrnost a úplnost podání věc zde doplňujeme, zůstávající při nápisech pouze latinských.

Obsahujet díl I.

1. Slova k Amsterodamským, 3 listy nepaginované.
2. Lectoribus piis et prudentibus, 2 l. „
potom po titulu obecném následují:
1. De primis occasionibus, quibus huc studiorum delatus fuit author, brevissima relatio : p. 3—4.
2. Didactica magna — p. 5—196 s poznámkou o dalších prvotních spisech na plné str. 197.
3. Schola materni gremii (Schola infantiae): 198—248/9.
4. Scholae vernaculae delineatio se zprávou o dalších pohnůtkách k sepsání spisu pro školu latinskou: 248/9 a 250.
5. Janua latinae linguae primum edita: 250—301/2.
6. Vestibulum Januae linguarum reseratae: 301/2—317.
7. Proplasma Templi latininitatis Davidis Vechneri et cur opus non processerit: 318—345/6.
8. De sermonis latini studio quadripartito dissertatio didactica ad Vratislavienses: 345/6—403/4.
9. Prodomus pansophiae (Pansophiae praelucium): 403/4—455.
10. Conatum pansophicorum dilucidatio 455—482.

Obsah II. dílu:

1. De novis didactica studia continuandi occasionibus s promluvením k Ludviku z Geerů: 4 listy nepaginované.
2. Methodus linguarum novissima s předmlouvou: 1—292.
3. Vestibulum (2. vydání, část na ukázkou): 293—298.
4. Januae („ „ „ „): 299—304.
5. Januae linguarum novissimae clavis, grammatica latinovernacula: 304—430.
6. Annotationes super grammaticam novam Januaalem; 431—455.
7. De Lexico Januali latino germanico: 455—458.
8. Quaedam de his doctorum judicia novaeque disquisitiones: 458—462.

Obsah dílu III.:

1. De vocatione in Hungariam relatio: 3—5.
2. Scholae pansophicae classibus septem adornandae delineatio: 6—60.
3. De repertis pansophici studii obicibus: 61—70.
4. De cultura ingeniorum oratio: 71—104.
5. De primario ingenia colendi instrumento, solerter versando, libris, oratio: 105—113.

6. Schola latina triclassis: 114—133.
  7. Vestibulum (vydání 3.) s grammatikou i slovníkem a informatoriem: 134—213.
  8. Janua (vydání 3.): informatorium, slovník, grammatika a text: 214—592.
  9. Atrium: informatorium, ars ornatoria sive grammatica elegans a text 593—718.
  10. De studii pansophici impedimentis 734—757.
  11. Fortius redivivus: 758—775.
  12. Præcepta morum in usum juventutis collecta: 776—783.
  13. Leges scholae bene ordinatae: 784—803.
  14. Zpráva o spise „Orbis pictus“: 803—„830“!
  15. Schola ludus: 831—1040.
  16. Laborum scholasticorum in Hungaria obitorum coronis: 1040—1050.
  17. Parentalis super d. Ludevici de Geer Senioris obitum oratio: 1051—1162.
  18. Genealogická zpráva o rodu Geerův.
- Obsah dílu IV.:
1. Vita gyrus: 5—8.
  2. Vestibuli latinae linguae auctarium: 9—26.
  3. Pro latinitate Januae linguarum illiusque praxeos comicae apologia 27—41.
  4. Ventilabrum sapientiae atd.: 42—63.
  5. E scholasticis labyrinthis exitus in planum: 64—75
  6. Latium redivivum: 76—84.
  7. Typographeum vivum: 85—95.
  8. Paradisus juventuti christianae reducendus: 96—105.
  9. Traditio Lampadis: 106—116.

Obsah.

	Strana
I. Úvod	3
II. Základní zásada učebná	3
III. Učivo	4
IV. Škola materská	6
V. Škola obecná	8
VI. Panmethoda	10
VII. O škole latinské	13
VIII. O učebných knihách ve škole latinské	18
IX. O hrách divadelních	21
X. O úkolech a zkouškách	25
XI. O „pansofii“ a „škole pansofické.“	27
XII. O akademii a kollegiu didaktickém	29
XIII. Kterak K. výklady své opravoval a zdokonaloval	31
Dodavek	37

LIBRARY OF CONGRESS

0 022 159 748 5